

D. 2042

DICLE ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

HAKEMLİ DERGİ

CİLT : X

SAYI : 1

DIYARBAKIR - 2008

İLK DÖNEM İSLÂM TÂRİHİ SİYASÎ ÇATIŞMALARININ DIŞINDA KALMAYA ÇALIŞANLAR: TARAFSIZLAR

Dr. Mustafa ÖZKAN*

Özet

İslâm Târihinde dinî-siyasî etkileri uzun süre devam eden Cemel, Sıffîn ve Kerbelâ gibi iç siyasî çatışmalar yaşanmıştır. Başını Muhammed b. Mesleme, Üsâme b. Zeyd, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Abdullah b. Ömer gibi çok sayıda sahâbînin çektiği ve tarafsızlar olarak isimlendirilen mezkûr şahıslar ise, adı geçen çatışmalara katılmamışlardır. Makalemizde, tarafsızların ne zaman ve nasıl ortaya çıktıkları, söz konusu tarafsızlığın anlamı ve gerekçeleri üzerinde durulmaktadır. Çalışma bağlamında şu tespitler yapılmaktadır: Tarafsızların çarpışan siyasî gruplardan herhangi birisini desteklememelerinde genel olarak aşağıdaki sebepler etkili olmuştur: Birincisi, tarafsızların hem kişilik olarak hem de mevcut siyasî gelişmelerin niteliğini dikkate alarak siyasete sıcak bakmamış olmaları; ikincisi, tarafsızların, çatışan grupların dünyevî amaçlar için mücadele verdiklerine ve sözü edilen mücadele tarzının da toplumsal bütünlüğe zarar verdiğine ilişkin kanaatleri; üçüncüsü ise, tarafsızların bazı âyet ve hadisleri referans olarak, Müslümanın Müslümanı öldürmesini İslâm'a aykırı bulmuş olmalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Tarafsızlar, çatışma, biat, iktidar, Cemel, Sıffîn, Kerbelâ

The Impartial Muslims: Those Who Decided To Remain Impartial In The Political Conflicts In The Early History Of Islam Abstract

In the history of Islam, the civil strives affecting the society politically and socially for a long time; Jamal, Sıffîn and Karbala were all experienced. Led by Muhammad b. Maslama, Usama b. Zayd, Sad b. Abî Vakas and Abdullah b. 'Omar, and followed by many other Sahabe and named as "The Impartial" did not take part in those conflicts. In this study, when and how those impartial people emerged, what the impartiality meant and on what grounds that movement appeared. The following results have been made; The impartial had some reasons in order not to support any of the conflicts ever experienced: First, they were not keen on politics personally and they were not interested in the political movements of the era because of their content and cause.

* Diyanet İşleri Başkanlığı

Secondly, they thought that the strife was mainly based on mundane causes and their struggle was giving harm to the integrity of the society. Thirdly, the impartial Muslims did not approve of the killing taking place among Muslims on the of some Koranic verses and Hadiths and considered them illegitimate according to İslâm.

Keywords: The impartial, conflict, obeisance, power, Jamal, Sıffin, Karbala

Giriş

İslâm Târihinin ilk döneminde meydana gelen Cemel, Sıffin ve Kerbelâ gibi iç siyasî çatışmalar ve bu çatışmaların taraftarları hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak söz konusu gelişmelerin vuku bulduğu dönemde, mücadele eden gruplardan herhangi birisini desteklememiş ve bu duruşlarıyla bir “taraf” niteliğini taşıyan tarafsızlarla ilgili genel bir çalışma yapılmamıştır. Tarafsız grupla özdeşleşmiş İbn Ömer, Sa’d b. Ebî Vakkâs, Üsâme b. Zeyd gibi şahsiyetlerle ilgili yapılmış sınırlı sayıdaki çalışmalarda ise adı zikredilen şahsiyetlerin Hz. Peygamber’le ilişkileri, takvaları ve ilmî kariyerleri üzerinde durulmuştur. Biz ise çalışmamızda tarafsızları bir bütün olarak ele alıp, bunların kimlerden oluştuğu, ne zaman-nasıl ortaya çıktıkları, neden tarafsızlığı tercih ettikleri ve tarafsızlıklarının ne anlama geldiği üzerinde durmak istiyoruz.

Çalışmamızda şu yöntem takip edilecektir: Öncelikle tarafsızlar olarak nitelendirilen şahsiyetler hakkında genel bilgiler verilecek, akabinde ilk dönem siyasî çatışmalar bağlamında Cemel, Sıffin, Kerbelâ hadiseleri ve İbn Zübeyr-iktidar çatışması özet olarak anlatılacak, daha sonra ise tarafsızların sözü edilen gelişmeler karşısındaki tutumları ele alınacaktır. İç çatışmalar bağlamında sadece mevzubahis olayları ele almamızın nedeni ise şudur: Kaynaklarımızda, tarafsızların duruşları ve buna ilişkin yeterli bilgilerin sadece söz konusu çatışmalar bağlamında zikredilmesidir. Ayrıca tarafsızlar olarak nitelendirilen tarafın tüm mensupları yerine, dönemin iç çatışmaları karşısındaki tavır ve sözlerine dair doyurucu bilgilerin bulunduğu ve tarafsızların ileri gelenleri olarak kabul edilen Üsâme b. Zeyd, Sa’d b. Ebî Vakkâs, Muhammed b. Mesleme ve İbn Ömer üzerinde durulacaktır. Zira, kaynaklarımızda tarafsız grubun çok sayıdaki diğer mensuplarının sadece isimleri zikredilmektedir, ancak bunların çatışmalar karşısındaki pozisyonlarının niteliğine dair malûmat yok denecek kadar azdır.

A) Târihi Sürec

Asr-ı Saadet olarak isimlendirilen ve Müslümanlar için bir referans niteliği taşıyan Hz. Peygamber dönemi, vahyin hayatın her alanında belirleyici olduğu bir zaman dilimidir. Söz konusu dönemde kurumsal olarak siyasetin temel ilkeleri olan adalet,¹ şûrâ² ve işi ehline verme³ gibi prensiplerin yanı sıra, insanların birarada yaşamalarını sağlayan inanç-düşünce özgürlüğü,⁴ yaşama hakkının kutsallığı,⁵ insan onurunun korunması,⁶ neslin-iffetin muhafazası⁷ ve mülkiyet hakkının meşrûluğu⁸ gibi konuların içeriği vahiyle belirlenmiştir.

İslâm'ın farklılıkları (muhtelif ırk, renk, dil vs.) meşrû görmesi,⁹ birlik-beraberliği önemsemesi¹⁰ ve mü'minleri ortak inanç paydasında kardeş ilan etmesi¹¹ gibi hususlar, Hz. Peygamber'in Müslüman toplumun birlik-beraberliğine büyük bir önem vermesine neden olmuştur. Hz. Muhammed'in Mekke'de Müslümanlar arasında kardeşlik ruhunu tesis etmeye çalışması¹² ve hicretten hemen sonra Muhâcir-Ensâr arasında Kardeşlik (Muâhât) Antlaşması'nı yapması¹³ bu bağlamda değerlendirilebilir. Yine Hz. Peygamber'in Medîne Sözleşmesi'yle farklı kesimlerin hak ve sorumluluklarının yanı sıra, onların birbirleriyle olan ilişkilerinin niteliğini anayasal bir düzenleme ile güvence altına alması,¹⁴ O'nun toplumsal bütünlüğe ve bunu sağlayacak temel ilkelere verdiği değer açısından dikkat çekicidir. Kısaca Hz. Peygamber, gerek Mekke ve gerekse Medîne döneminde oluşturduğu toplumda inanç birliğini esas alarak, Müslümanlar arasında ortak siyasî, içtimâî ve iktisadî bir düşün-

¹ Nisâ, 4/58, 105, 135; Mâide, 5/8; Nahl, 16/126; Mümtehine, 60/80.

² Âl-i İmrân, 3/159; Şûrâ, 42/36-38.

³ Nisâ, 4/58-72.

⁴ Bakara, 2/256; Yûnus, 10/99; Tekvîr, 81/21.

⁵ Nisâ, 4/92; Mâide, 5/32; İsrâ, 17/31, 33.

⁶ Mâide, 5/90-91; Hucurât, 49/11.

⁷ İsrâ, 17/32; Nûr, 24/19, 33.

⁸ Bakara, 2/188; Nisâ, 4/29, 32; Nahl, 16/71.

⁹ Hucurât, 49/13.

¹⁰ Âl-i İmrân, 4/103.

¹¹ Hucurât, 49/10.

¹² Halebî, Ali b. Burhaneddin (ö. 975/1567), *İnsânu'l-Uyûn*, I-II, ?-1349, I, 479; Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan (ö. 990/1582), *Târîhu'l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi Nefîs*, I-II, ?-1302, I, s. 397-398.

¹³ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I-IV, Beyrut, 1936, II, 150; Diyarbekrî, I, s. 397-398.

¹⁴ İbn Hişâm, II, s. 147-151; Muhammed Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, (edit.: Vecdi Akyüz), İstanbul, 1996, s. 96-102.

ce oluşturmaya ve böylece muhtemel siyasî-sosyal bazı çözümlerin önüne geçmeye çalışmıştır.

Hız. Muhammed'in vefatından sonra 30 yıl sürecek Râşid Halifeler Dönemi başlamıştır. Hız. Peygamber vefatından önce kendi yerine herhangi bir ismi tayin etmemiştir. Bu ise kimin halife olacağı konusunda siyasî bir krize neden olmuştur. Neticede Müslümanlar uzun süren birtakım tartışmalardan sonra Hız. Ebû Bekr'i halife olarak seçmişlerdir.¹⁵ Daha sonra Hız. Ebû Bekir Müslümanların maslahatını gözeterek ve toplumun ileri gelenlerinin de onayını almak sûretiyle Ömer b. el-Hattâb'ı halife olarak atamıştır.¹⁶ Üçüncü halife olan Osman b. Affân, Hız. Ömer'in görevlendirdiği 6 kişilik bir heyet tarafından iktidara getirilmiştir.¹⁷ Son halife Ali b. Ebî Tâlib ise önceki halifeleri seçenler tarafından seçilmiştir.¹⁸

İslâm Tarihinde Hız. Osman'ın öldürülmesi, dönemin iç siyasî çekişmelerini başlatan önemli bir neden ve başlangıç olmuştur. Bu olay ve onu izleyen süreçte Müslümanlar siyasî olarak Ümeyyeoğulları taraftarları, Hız. Ali yandaşları ve tarafsızlar olmak üzere üç ana gruba ayrılmışlardır. Sözü edilen siyasî ayrışma da, çok sayıda insanın ölümüyle neticelenen Cemel¹⁹ ve Siffin²⁰ gibi çatışmaların yaşanmasını beraberinde getirmiştir.

¹⁵ İbn Hişâm, IV, s. 306; Ya'kûbî, Ebû Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb (ö. 297/897), *Târîh*, I-IV, Necef-1358, IV, s. 102-103, Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Târîhu't-Taberî*, I-XI, Kahire, 1119, III, s. 218-220; Halife b. Hayyât (ö. 240/854) *Târîhu Halife b. Hayyât*, Riyad, 1985, s. 100; İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed (ö. 314/926), *el-Fütûh*, I-VIII, Beyrut, 1986, I-II, s. 3-10; Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 910/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, Mısır, 1952, s. 67-71, İbnü'l-Esîr, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö. 630/1232), *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-IX, Mısır, 1348, II, s. 220; Salih, *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri*, (çev.: İ. Sarmış), İstanbul, 1983, s. 195; Muhammed Abîd Câbirî, *Siyasal Akıl*, (çev.: Vecdi Akyüz), İstanbul, 1997, s. 258-259; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (çev.: Salih Tuğ), İstanbul, 1993, I-II, II, s. 1103-1104.

¹⁶ Taberî, III, s. 428-429; İbn Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed (ö. 327/939), *İkdu'l-Ferîd*, I-VII, Beyrut, 1965, IV, s. 267; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 292.

¹⁷ Taberî, IV, s. 228; İbn Abdirabbih, IV, s. 273-282; İbnü'l-Verdî (ö. 769/1348), *Târîhu İbu'l-Verdî*, I-II, ?, 1285, I, s. 150-151.

¹⁸ Ya'kûbî, II, s. 154; Taberî, IV, s. 427; İbn Abdirabbih, IV, s. 310; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 98.

¹⁹ el-Makdisî, Mutahhar b. Tâhir (ö. 355/964) *el-Bed' ve't-Târîh*, I-VII, Beyrut, 1899, V, s. 211-213; İbnü't-Tiktaka, Muhammed b. Ali b. Tabâtâbâ (ö. 709/1309), *Kitâbu'l-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Duveli'l-İslâmiyye*, Bey-

İlk Dönem İslâm Târihinde Müslümanları arasında başlayan siyasî çatışmalar, zamanla beraberinde bazı kelâmî tartışmaları da getirmiştir. Bu nitelikteki gelişme ise, ayrılıkların dinî bir karakter kazanıp daha da derinleşmesine neden olmuştur. Örneğin, Sıffin Savaşı'nın bir uzantısı olan Tahkim (ihtilafın hakemler eliyle çözülmesi), iç çatışmalara katılanları tekfir eden, kendileri gibi düşünmeyenleri öldüren ve toplumun zihin dünyasında kaos yaratan Hâricî hareketin doğuşuna zemin oluşturmuştur.²¹ Hâricîler'in mevcut siyasî-sosyal gelişmeleri algılama tarzına bir tepki olarak, iç karışıklıklara karışanların durumlarını Allah'a havale eden Mürce düşünce sistemi ortaya çıkmıştır.²² Aynı dönemde, iktidarın kuruluşunu ve icraatlarını ilâhî kaderin bir yansıması olarak kabul eden cebrî anlayış iktidar mensupları tarafından canlandırılmaya ve yayılmaya çalışılmıştır.²³ Daha sonra ise hem Mürce'nin aşırı hoşgörüyü esas alan düşünce yapısına hem de idarecilerin siyasal iktidarın varlığını ezeli planla (her şeyin Allah'ın iradesi doğrultusunda gerçekleştiği tez) izah tarzına bir tepki olarak, 'insanı fiillerinden hür ve sorumlu tutan' Mu'tezilî düşünce ekolü ortaya çıkmıştır.²⁴

Hulefâ-i Râşidîn Dönemi, Ali b. Ebî Tâlib'in öldürülmesiyle sona ermiştir. Daha sonra Ali taraftarları, Hasan b. Ali'ye biat etmişlerdir.

rut, 1996, s. 78-80; İbn A'sem, I-II, s. 495; İbnü'l-İmâd, Abdulhayy Ebu'l-Fellâh, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, I-X, Beyrut, 1986, I, s. 206.

²⁰ Halîfe b. Hayyât, s. 193; el-Makdisî, V, s. 217; İbn Abdîrabbih, IV, s. 343.

²¹ Bkz. en-Nevbahî, el-Hasan b. Mûsâ (ö. 300/912), *Firâku's-Şia*, Necef, 1936, s. 6; el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (ö. 324/836), *Makâlât'ul-İslâmiyyin*, I, s. 4; Bâkilânî, Muhammed b. et-Tayyib (ö. 403/1013), *et-Temhid fî Reddi ale'l-Mulhideti'l-Muattıla ve'r-Rafıza ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile*, Kahire, 1947, s. 238.

²² Bkz. Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim (ö. 548/1153), *el-Mile'l-ve'n-Nihâl*, Beyrut, ?, s. 139; M. Said Hatiboğlu, "Hilâfetin Kureşlîliği," *AÜİFD*, Ankara, 1978, XXII, s. 168; A. Mustafa Nevin, *İslâm-Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, (çev.: Vecdî Akyüz), İstanbul, 1990, s. 122; Cihad Tunç, "Kelâm İlminde Büyük Günah Meselesi," *AÜİFD*, Ankara, 1978, XXIII, s. 328.

²³ Bkz. Kâdî el-Cebbâr, İmâmuddin Ebi'l-Hasan (ö. 415/1024), *Muğni*, I-IX, Kahire, 1963, VIII, s. 4; İbn Ebi'l-Hadîd, Abdulhamid Hibetullah b. Muhammed (ö. 655/1257), *Şerhu Nehcu'l-Belâğa*, I-IV, Mısır, ?, II, s. 248; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ (ö. 746/1345), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mısır-1932, I-XIV, VIII, s. 131; Nevin, s. 233.

²⁴ Bkz. Bağdâdî, Tâhir b. Muhammed (ö. 429/1037) *el-Farku Beyne'l-Fırak*, Beyrut, 1993, s. 115; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev.: E. R. Fırlalı), İstanbul, 2001, s. 38; Mahmut Ay, *Mu'tezile ve Siyaset*, İstanbul, 2002, s. 378; Abdülaziz es-Salim, *Târîhu'd-Devleti'l-Arabîyye*, Beyrut, 1970, s. 699; İrfan Abdülhamit, *İslâm'da İ'tidadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, (çev.: M. S. Yeprem), İstanbul, 1981, s. 268.

Taraftarlarına güvenmeyen, iç çatışmalara sıcak bakmayan ve Muâviye b. Ebî Süfyân'la baş edemeyeceğini anlayan Hasan ise hicrî 41 yılında hilâfeti Muâviye'ye devretmiş ve bu yıla da Cemaat (Birlik)Yılı denilmiştir.²⁵ Kısacası temel taşları yerinden oynatılan ve Emevî iktidarının üzerinde kurulduğu mevcut toplum, sürekli iç çatışmalar üretmeye oldukça müsait bir nitelik taşımaktaydı. Sadece Muâviye döneminde çok sayıda Hâricî isyanının vuku bulması,²⁶ Hucr b. Adiy'nin isyan edip öldürülmesi,²⁷ Kerbelâ Hadisesi,²⁸ Medîne'nin işgali (Harre Olayı),²⁹ on yıldan fazla süren iktidar-İbn Zübeyr mücadelesi,³⁰ İbnu'l-Eş'as isyanı³¹ ve hicrî 122 yılında meydana gelen Zeyd b. Ali İsyanı³² gibi gelişmeler bu bağlamda değerlendirilebilir.

Hz. Osman'ın öldürülmesiyle başlayıp Emevî idaresinin yıkılışına kadar devam eden dâhilî çatışmaların sebebi, genelde siyasî idi denilebilir. Söz konusu siyasî çekişmeler ise genel hatlarıyla Ümeyyeoğulları ile Hz. Ali taraftarları arasında yaşanmıştır. Makalemizde ise, mensupları arasında çok sayıda sahâbî ve tâbiînin bulunduğu, iç çatışmalara bazı sebeplerle katılmamış ve çalışmamıza konu teşkil eden “tarafsızlar” üzerinde durmak istiyoruz.

²⁵ Zührî, Muhammed b. Müslîm b. Ubeydullah (ö. 124/742), *el-Meğâzi'n-Nebeviyye*, Dımeşk, 1980, s. 157; İbn Kesîr, VIII, s. 21; Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748 /1374), *İ'lâmu bi'l-Vefayâtı'l- İ'lâm*, Beyrut, 1993, s. 34; Diyarbekrî, II, s. 324.

²⁶ Bkz. Taberî, V, s. 166; Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*, Ankara, 2001, s. 215.

²⁷ Bkz. Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ (ö. 279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, I-XIII, Beyrut, 1996, V, s. 264; Ya'kübî, II, s. 205; Taberî, V, s. 269; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 239; İbn Kesîr, VIII, s. 51.

²⁸ Bkz. Ya'kübî, II, s. 216; Taberî, V, s. 389; Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin (ö. 346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, I-IV, Mısır-1964, III, s. 70; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXV, Beyrut, 1986, III, s. 301.

²⁹ Bkz. İbn Abdîrabbih, IV, s. 388; İbn Kesîr, VIII, s. 219-221; ed-Dineverî, Ebû Hanîfe (ö. 282/895), *Ahbâru'tivâl*, Beyrut, ?, s. 243; Zehebî, *Nübelâ*, III, s. 325.

³⁰ Bkz. Taberî, V, s. 174-175; İbn A'sem, V-VI, s. 385; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, s. 122.

³¹ Bkz. Halîfe b. Hayyât, s. 281-282; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, VII, s. 342-346; Taberî, VI, s. 390.

³² Bkz. İbn Sa'd, V, s. 240; Halîfe b. Hayyât, s. 353; Ya'kübî, III, s. 66; Zehebî, *Nübelâ*, V, s. 389; İbn İmâd, II, s. 92-93; Bustî, Muhammed b. Hibbân, *Kitâbu Meşâhir-i Ulemâ-i Emsâr*, Kahire, 1959, s. 63.

B) Tarafsızlar Hakkında Genel Bilgiler

Tarafsızların kimlerden oluştuğu, ne zaman, nerede, niçin, nasıl ortaya çıktıkları ve nasıl isimlendirilecekleri konusu, gerek ilk dönem târihçileri ve gerekse çağdaş araştırmacılar arasında bir ihtilaf konusudur. Bu ihtilafın en önemli nedenlerinin başında ise tarafsızlar olarak isimlendirebileceğimiz kişilerin kendi aralarında ortak bir hareket tarzını belirlememeleri ve tarafsızlıklarının gerekçesini sistematik bir düşünce bütünlüğü içerisinde ortaya koymamış olmaları gelmektedir.

Târihçiler genel olarak şu isimleri tarafsızlık taraftarı olarak zikretmektedirler: Abdullah b. Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Üsâme b. Zeyd, Muhammed b. Mesleme, Kudâme b. Maz'un, Ka'b b. Mâlik, Sa'd b. Mâlik, Zeyd b. Sâbit, Hassan b. Sâbit, Ebû Saîd el-Hudrî, en-Nu'mân b. Beşîr, Muhammed b. Ebî Bekr, Velîd b. Ukbe...³³ Umumî kanaat, tarafsızların Hz. Osman'ın öldürülüşünün hemen akabinde ortaya çıktıkları yönündedir.³⁴ İlgili rivâyete göre Osman'ı öldürenler, sırasıyla İbn Ömer³⁵ ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'a³⁶ halîfelik teklifini götürmüşlerdir. Ancak ismi geçen şahıslar söz konusu teklifi kabul etmemişlerdir. Daha sonra ise tarafsızlar Cemel,³⁷ Sıffin,³⁸ Kerbelâ³⁹ ve Mekke'nin muhasarası⁴⁰ esnasında çarpışan gruplardan herhangi birisini desteklememek sûretiyle tarafsızlıklarını somut olarak ortaya koymuşlardır.

Tarafsızların isimlendirilmesi konusunda da farklı değerlendirmeler mevcuttur. Bunlar için "i'tezele" (ayrılanlar ya da ayrıldılar) fiilini

³³ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslîm (ö. 276/889), *el-İmâme ve's-Siyâse*, I-II, Mısır, 1326, s. 55; ed-Dineverî, s. 142 vd; Mes'udî, II, s. 361; Ebu'l-Fidâ, İmâmuddin İsmail (ö. 732/1331), *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, I-IV, ?, 1326, I, s. 171; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 98.

³⁴ Muhammed Ebû Zehra, *Mezhepler Târihi*, (çev.: Sıbgatullah Kaya), Ankara, ?, s., 129-130; Hatiboğlu, Hz. Peygamber'in Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasî-İçtimâî Hadiselerle Hadis Münasebetleri, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara, 1967, s. 53-54; Neşet Çağatay- İ. Agah Çubukçu, *İslâm Mezhepleri*, Ankara, 1985, s. 108.

³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 99.

³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 99.

³⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 55; Zehebî, *Nübelâ*, II, s. 369; İbn Kesîr, VIII, s. 37.

³⁸ İbn Kuteybe, *el-Maarif*, Mısır, s1936, s. 117; Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-XII, Ştuttgart, 1991, V, s. 30; İbnü'l-Esîr, *Üsdu'l-Gâbe*, II, s. 292.

³⁹ İbn A'sem, V-VI, 26; Suyûtî, *Târih*, s. 206.

⁴⁰ Taberî, V, s. 174-175; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, s. 23; Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî (ö. 430/1038), *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, I-IX, Mısır, 1932, I, s. 334.

kullanan bazı târihçiler, tarafsızların mu'tezile olarak isimlendirilmesine neden olmuşlardır. Örneğin Ebu'l-Fidâ, i'tezele fiilini hem Hz. Ali'ye biat etmekten kaçınanlar hem de Tahkim'de Hz. Ali'den ayrılan Havâric için kullanmıştır.⁴¹ Yine İbn Kuteybe Cemel ve Sıffin'i anlatırken, tarafsızların başını çeken İbn Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Üsâme b. Zeyd ve Muhammed b. Mesleme'nin adı geçen çatışmalara katılmadıklarını belirtmek için mezkûr fiili kullanmıştır.⁴² Her ne kadar bazı târihçiler iç savaşlara katılmayanlar için "i'tezele" fiilini kullanmış ve tarafsızların mu'tezile olarak isimlendirilmelerine neden olmuşlarsa da⁴³ bunlar, yani iç çatışmalara katılmayanlar, bildiğimiz Mu'tezile mezhebi mensupları ya da öncüleri anlamında değildir. Târihçilerin kullandıkları "mu'tezile" kavramı, Hz. Ali-Aişe mücadelesine katılmayan, Sıffin'de tarafsız davranan ve ya Nehrevan harbinde Hz. Ali'den eman dileyerek ayrılanların müşterek ismidir.⁴⁴ Biz de iç siyasî çatışmalarda hiçbir tarafı tutmayan ve bu yüzden kendileri için i'tezele fiili kullanılan kişiler için "tarafsızlar" ismini kullanmayı daha uygun görmekteyiz. Kaynaklarımızda tarafsızlıkları konusunda doyurucu bilgilerin bulunduğu aşağıdaki isimler ve bunların tarafsızlıkları üzerinde durmak istiyoruz:

1) Muhammed b. Mesleme

Muhammed b. Mesleme, hicretten 35 yıl önce Medîne'de doğmuştur. O, Hz. Peygamber'den çok sayıda hadis işitmiştir. Ondan ise Ebû Bürde ve Urve b. Zübeyr gibi şahsiyetler rivâyet almışlardır.⁴⁵ Muhammed b. Mesleme Bedir, Uhud ve Hendek gibi savaşları görmüştür.⁴⁶ Tebuk seferi esnasında ise Hz. Peygamber onu Medîne'de vekil olarak bırakmıştır.⁴⁷ O, gerek Hz. Ali ve gerekse Muâviye tarafından davet edilmesine rağmen Cemel ve Sıffin'e katılmamıştır.⁴⁸ İç çatışmalar başlayınca Medine'ye 3 mil uzaklıkta bulunan Rebeze Köyü'ne yerleşen ve

⁴¹ Ebu'l-Fidâ, I, s. 172-178.

⁴² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 49.

⁴³ Bkz. Ebu'l-Fidâ, I, s. 172; el-Gurabî, Ali Mustafa, *Târîhu'l-Firâki'l-İslâmiyye*, Mısır, 1948, s. 43-44.

⁴⁴ Sönmez Kutlu, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara, 2002, s. 34.

⁴⁵ Safedî, V, s. 29; İbn Kesîr, VIII, s. 27.

⁴⁶ Safedî, V, s. 29; İbn Hacer el-Askalanî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XII, Haydarabad, 1326, IX, s. 455.

⁴⁷ Safedî, V, s. 29.

⁴⁸ İbn Kuteybe, *el-Maarif*, s. S.117; Safedî, V, s.30; İbn Kesîr, VIII, s. 27; Zehebî, *Nübelâ*, III, s. 373.

hicrî 43 yılında vefat eden Muhammed b. Mesleme Medîne’de defnedilmiştir.⁴⁹

2) Üsâme b. Zeyd

Üsâme, nübüvvetin dördüncü senesinde Mekke’de doğmuştur. Hz. Muhammed’in azadlıları arasında bulunan Üsâme, Hz. Peygamber’den çok sayıda hadis işitmiştir. Üsâme’den ise İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Urve b. Zübeyr gibi sahâbîler rivâyet almışlardır.⁵⁰ Üsâme b. Zeyd, Hz. Osman vefat ettikten sonra Hz. Ali’ye biat etmemiştir.⁵¹ Siyasî tarafların tüm ısrarlarına rağmen Cemel ve Siffin çatışmalarına iştirak etmeyen Üsâme,⁵² Hz. Peygamber’in vefatından sonra Vadi’l-Kurâ’da yaşamını sürdürmüş, daha sonra ise Medîne’ye gitmiş ve orada vefat etmiştir.⁵³

3) Sa’d b. Ebî Vakkâs

Sa’d, Hz. Peygamber’in duasına mazhar olmuş,⁵⁴ Bedir ve Uhud gibi önemli savaşlara katılmış,⁵⁵ Osman’ı seçen altı kişilik heyet içerisinde bulunmuş⁵⁶ ve cennetle müjdelendikleri söylenen on kişiden biridir.⁵⁷ 19 yaşında iken İslâm’ı kabul ettiği bildirilen Sa’d,⁵⁸ Müslüman olan üçüncü şahıs kabul edilmektedir.⁵⁹ Sa’d, Hz. Muhammed’e olan

⁴⁹ İbn Kuteybe, *el-Maarif*, s. 117; İbn Kesîr, VIII, s. 27.

⁵⁰ Safedî, VIII, s. 375; İbn Asâkir, Ebu’l-Kâsım Ali b. el-Hasan (ö. 571/1176), *Târîhu Medîneti Dımeşk*, I-LXXX, Beyrut, 1995-1997, IV, s. 251; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 98; İbn Kesîr, VIII, s. 67.

⁵¹ Belâzurî, *Ensâbu’l-Esrâf*, III, s. 8-9; Safedî, VIII, s. 375; İbn Hacer el-Askalanî, *Tehzîb*, IX, 208; V Vecca, “Üsâme b. Zeyd”, *Â (MEB)*, I-XIII, İstanbul, 1974, XII, s. 122.

⁵² Safedî, VIII, s. 375; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve Vefayâti’l Meşâhir-i ve’l İ’lâm*, I-XXII, Beyrut, 1998, IV, s. 177.

⁵³ Safedî, VIII, s. 374; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 248; Zehebî, *Nübelâ*, II, s. 122; İbn İmâd, I, s. 253; İbn Kesîr, VIII, s. 67; Vecca, XII, s. 122; İbn Hacer el-Askalanî, *Tehzîb*, IX, s. 208.

⁵⁴ İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, (ö. 275/888), *Sünen*, I-II, ?, 1952, I, s. 47; İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdillâh (ö. 463/1071), *el-İstiab*, I-IV, Kahire, ?, II, s. 608; İbn Hacer el-Askalanî, *el-İsâbe*, I-VIII, Mısır, 1907, III, s. 83.

⁵⁵ İbn Kesîr, III, s. 73; Zehebî, *Nübelâ*, I, s. 93; İbnü’l-Esîr, *Üsdu’l-Gâbe*, I-II, ?, 1280, II, s. 292.

⁵⁶ İbn Hacer el-Askalanî, *el-İsâbe*, III, s. 83; Safedî, XV, s. 144, İbnü’l-Esîr, *Üsdu’l-Gâbe*, II, s. 292.

⁵⁷ Zehebî, *Nübelâ*, I, s. 93; İbn Hacer el-Askalanî, *el-İsâbe*, II, s. 83; İbnü’l-Esîr, *Üsdu’l-Gâbe*, II, s. 292.

⁵⁸ Safedî, XV, s. 145.

⁵⁹ İbn Mâce, I, s. 47; Safedî, XV, s. 145.

yakınlığı sebebiyle O'ndan çok hadis işitmiş, Sa'd'dan ise çok sayıda kişi rivâyet almıştır.⁶⁰ Hz. Peygamber döneminde daha çok savaşlardaki kahramanlıklarıyla tanınan Sa'd,⁶¹ Kûfe şehrini kurmuş,⁶² Hz. Ömer ve Osman dönemlerinde bu şehirde bir süre valilik yapmıştır.⁶³

Sa'd b. Ebî Vakkâs, Hz. Osman'ın öldürülmesiyle birlikte gelişen olaylardan sonra kendisine biat etmek isteyenlerin bu isteklerini reddetmiştir.⁶⁴ O, Cemel ve Sıffin'e katılmamıştır.⁶⁵ Hicrî 55 senesinde⁶⁶ Medine'den 10 mil uzaklıkta bulunan Akîk denen yerde vefat eden Sa'd'ın cenazesi Medîne'ye defnedilmiştir.⁶⁷

4) Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb

İsmi, Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî'dir.⁶⁸ Ebû Abdurrahman künyesiyle de bilinen İbn Ömer,⁶⁹ 10/613 yılında Mekke'de doğmuş,⁷⁰ küçük yaşta Müslüman olmuş ve babasıyla birlikte Medîne'ye hicret etmiştir.⁷¹ Dönemin saygın âlimlerinden de kabul edilen İbn Ömer, Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Muaz b. Cebel, Ebû Hureyre, Hz. Aişe ve Zeyd b. Sâbit gibi âlimlerden rivâyetler almıştır.⁷² Ondandır İbn Abbâs, Saîd b. el-Müseyyeb, Nâfi', Saîd b. Cübeyr,

⁶⁰ Safedî, XV, s. 144; İbn Kesîr, III, s. 73; Zehebî, *Nübelâ*, I, s. 93.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdu'l-Gâbe*, II, s. 292; İbn Hacer el-Askalanî, *el-İsâbe*, III, s. 83; İbn Abdilber, *el-İstiab*, II, s. 608.

⁶² Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, Mısır, 1932, s. 274; İbn Hacer el-Askalanî, *el-İsâbe*, III, s. 83.

⁶³ Safedî, XV, s. 144; İbnü'l-Esîr, *Üsdu'l-Gâbe*, II, s. 292; İbn Kesîr, VIII, s. 76.

⁶⁴ Safedî, XV, s. 145; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 99.

⁶⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 100; İbnü'l-Esîr, *Üsdu'l-Gâbe*, II, s. 292; Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, Beyrut, 1994, s. 14; İbn Abdilber, *el-İstiab*, II, s. 609; İbn Hacer el-Askalanî, *el-İsâbe*, III, s. 84; İbn Kesîr, VIII, s. 77; Zehebî, *Tezkiratu'l Huffâz*, I-IV, Haydarabad, 1333, I, s. 22.

⁶⁶ Safedî, XV, s. 144; İbn Kesîr, III, s. 78.

⁶⁷ İbn Sa'd, III, s. 104; İbn Abdilber, *el-İstiab*, II, s. 610; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 233.

⁶⁸ Bağdâdî, Abdalbaki b. Kâni' (ö. 351/962), I-XV, Riyad, ?, *Mu'cemu's-Sahâbe*, VIII, s. 2992; Halil el-Kettânî, *Târîhu Teşrîu'l-İslâm*, Beyrut-1996, s. 187.

⁶⁹ Makdemî, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 301/913), *Kitâbu't-Târih*, Pakistan, 1994, s. 36; İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali (ö. 579/1200), *Sıfatu's-Safve*, I-IV, Beyrut, 1979, I, s. 563; el-İrakî, Zeynuddin Abdurrahman b. el-Hüseyin, *et-Takyid ve'l-İzâh Lima Etlaka ve Eğlika min Mukaddimeti İbn Salâh*, Beyrut, 1993, s. 358; Bustî, s. 16.

⁷⁰ Hayreddin Ziriklî, *el-A'lam Kâmûs-u Terâcim*, I-III, Mısır, 1927, II, s. 570.

⁷¹ Bağdâdî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, VIII, s. 2992; İbn Kesîr, X, s. 5; Zehebî, *Nübelâ*, III, s. 203.

⁷² İbn Kesîr, X, s. 5; Zehebî, *Nübelâ*, III, s. 203.

Tâvus b. Keysân, Urve b. Zübeyr, İkrime, Muhammed b. Sîrîn, Mücâhit b. Cebr ve Zührî rivâyet almışlardır.⁷³ İbn Ömer daha çok hadis⁷⁴ ve fıkıh⁷⁵ ilimlerinde mütehasıstı. Abdullah b. Ömer'in en büyük özelliği ise onun -İslâm toplumunun birlik-beraberliğine verdiği önemin gereği olarak- iç siyasî çatışmalara hiçbir zaman katılmamış olmasıdır.⁷⁶

C) İç Çatışmalar Ve Tarafsızlar

1) Cemel Savaşı ve Tarafsızlar

Cemel Savaşı hicrî 36 yılında⁷⁷ Basra yakınlarındaki ez-Zeviye bölgesinde Hz Ali ile Aişe bint Ebî Bekr arasında meydana gelmiştir.⁷⁸ Zikredilen çatışmanın seyri ise özetle şu şekilde olmuştur: İsyancılar, iktidarda bulunan Hz. Osman'ı hicrî 35 yılında öldürünce, Medineliler⁷⁹ ve halkın ileri gelenlerinden Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm⁸⁰ Hz. Ali'ye biat etmişlerdir. O sıralarda Mekke'de bulunan Hz. Aişe, Osman'ın öldürüldüğünü, Ali'nin ise halife seçildiğini duymuş ve bu gelişmelere ilişkin -Mekke'de- bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, Osman'ın haksız yere öldürüldüğünü belirtmiş ve onun kanını talep amacıyla Basra'ya yürümüştür.⁸¹ Ayrıca Hz. Aişe'yle birlikte, siyasî bazı hedefleri olduğu belirtilen Talha ve Zübeyr b. Avvâm da Basra'ya gitmişlerdir.⁸²

⁷³ İbn Kesîr, X, s. 5; Zehebî, *Nübelâ*, III, s. 203.

⁷⁴ İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Saîd (ö. 456/1064), *Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruwât*, Beyrut, 1992, s. 38; M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Ömer b. Hattâb", *DİA*, İstanbul, 1989, I, s. 127.

⁷⁵ Bağdâdî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, VIII, s. 2992; en-Nemirî, Yûsuf b. Abdilber (ö. 463/1070), *Tabakâtu'l-Fukahâ*, Kahire, 1350, s. 19; eş-Şîrâzî, Ebû İshâk (ö. 476/1083), *Tabakâtu'l-Fukahâ*, Beyrut, 1981, s. 50; İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsuddin Ebî Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 751/1350), *İ'lâmu'l-Muavakkîin an Rabbi'l-Âlemîn*, I-II, Beyrut, 1987, I, s. 18; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Darru's-Sahâbetu fî Menâkibi'l-Karâbeti ve's-Sahâbeti*, Dımaşk, 1990, s. 668.

⁷⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 55; İbn Sa'd, IV, s. 111; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, s. 292-293; et-Tantâvî, *Ahbâru Ömer ve Ahbâru Abdillâh b. Ömer*, Beyrut, 1983, s. 434.

⁷⁷ Halife b. Hayyât, s. 181; Ya'kûbî, II, s. 158-159; İbnü'l-Verdî, I, s. 157; Zehebî, *İ'lâmu'l-Vefayât*, s. 132; İbn İmâd, I, s. 206.

⁷⁸ Halife b. Hayyât, s. 181.

⁷⁹ Minkârî, Nasr b. Müzâhim (ö. 212/827), *Vak'atu's-Sıffîn*, Mısır, 1962, s. 29; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 141-142.

⁸⁰ Ya'kûbî, II, s. 154; İbn Abdırabbih, IV, s. 359.

⁸¹ İbn Tiktaka, s. 77-78; İbn Ebî'l-Hadîd, III, s. 77; İbn Abdırabbih, IV, s. 313.

⁸² Muhammed Fâruk en-Nebhân, *İslâm Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Yapısı*, (çev.: Servet Armağan), İstanbul, 1980, s. 72; Watt, *Teşekkül*, s. 15; Corci Zeydan,

Belirtildiğine göre Cemel'den önce bazıları Hz. Aişe'yi çelişkili davranmakla suçlamışlardır. Zira Hz. Aişe, daha önce Hz. Osman'ı bazı valilerin icraatları nedeniyle eleştirmişti. Ancak Hz. Aişe, Osman'ın haksız bir şekilde öldürüldüğünü dolayısıyla şartların değiştiğini belirterek kendini savunmuştur.⁸³ Yine bazı ileri gelenler, Hz. Aişe'ye Müslüman kanının dökülmesine, toplumun parçalanmasına neden olmaması ve bu teşebbüsünden vazgeçmesini söylemişlerdir. Ancak Hz. Aişe, hayırlı bir iş için (barışı sağlama) uğraştığını belirtmiş ve Basra'ya yürüme kararından vazgeçmemiştir.⁸⁴

Neticede taraflar kendilerini savaşın ortasında bulmuşlardır.⁸⁵ Savaşta çok sayıda kişinin öldüğü rivâyet edilmektedir.⁸⁶ Savaşı kazanan Hz. Ali ise Hz. Aişe'yi beraberinde kırk hanımın olduğu bir kabile ile birlikte Hicâz'a göndermiştir.⁸⁷

Tarafsızların Cemel Vak'ası karşısındaki tavırları, ismi zikredilen çatışmaya katılmamaları şeklinde olmuştur. Örneğin Muhammed b. Mesleme, Hz. Ali'nin Cemel'de kendisini destekleme isteğine ilişkin teklifini reddetmiştir.⁸⁸ Yine Hz. Ali tarafından Cemel'e davet edilen Üsâme'nin Hz. Ali'ye cevabı şu olmuştur: "Ey Ebâ Hasan (Hz. Ali'nin lakabıdır)! Eğer bir arslanın pençesinde olsaydın, bu konuda seninle birlikte arslana karşı mücadele ederdim (sana yardım ederdim). Ancak Cemel'de Müslümanlarla çarpışma konusunda sana katılamam." Üsâme gerekçe olarak da, "Lâ ilâhe illallâh" diyenle savaşamayacağını belirtmiştir.⁸⁹

Sa'd b. Ebî Vakkâs ve İbn Ömer de mezkûr çatışmaya katılmamışlardır. Hz. Ali, Cemel'de kendisine destek vermesi için Ammâr b. Yâsir'i elçi olarak Sa'd b. Ebî Vakkâs'a göndermiştir. Sa'd, Ammâr'la tartışmış ve Cemel'e katılmayacağını belirtmiştir.⁹⁰ Yine Hz. Ali tarafından özel olarak Cemel'e davet edilen Abdullah b. Ömer de olumsuz

İslâm Medeniyeti Tarihi, I-IV, (çev.: Z. Meğamiz), İstanbul, 1972, I, s. 107; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî, Dinî, Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, I-V, (çev.: S. Gümüş-İ. Yiğit), İstanbul, 1985, II, s. 38.

⁸³ İbn Abdîrabbih, IV, s. 319-320.

⁸⁴ İbn Abdîrabbih, IV, s. 312; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 109-112.

⁸⁵ el-Makdisî, V, s. 211-213; İbn İmâd, I, s. 206.

⁸⁶ İbn A'sem, I-II, s. 495; İbn Tiktaka, s. 78-80; İbn İmâd, I, s. 206.

⁸⁷ İbn Tiktaka, s. 78-80; İbnü'l-Verdî, I, s. 157; İbn İmâd, I, s. 206.

⁸⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 55; Safedî, V, s. 30; İbn Kesîr, VIII, s. 37; Zehebî, *Nübelâ*, II, s. 369.

⁸⁹ Zehebî, *Nübelâ*, II, s. 504-506.

⁹⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 56.

cevap vermiştir. Rivâyetlere göre İbn Ömer Cemel'e katılmayı şu sebeple reddetmiştir: (Hz. Ali'nin elçisi olan Ammâr'a): "Ey Ebâ Yekzân! Babamın vefat etmeden önce Osman'ı seçmeleri için oluşturduğu şûrâ arasında hilâfete en layık olanı Ali idi. Ancak şimdi bu işe kılıç karıştı. Olup-bitenleri anlayamıyorum. Bunun için de Ali'ye ne düşmanlık izhar eder, ne de gizlerim. Ben, hilafetle ilgili çatışmalara katılmayacağım."⁹¹ İbn Ömer, çarpışmaya katılmamakla kalmadı. O, Cemel çatışmasının yaşanmaması için önce Hz. Aişe'yi engellemeye çalışmış, daha sonra ise Aişe safında Cemel'e katılmak isteyen kardeşi Hafsa'yı ilgili girişiminden vazgeçirmiştir.⁹²

Görüldüğü üzere Hz. Aişe, Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm gibi büyük sahâbîlerin ve binlerce taraftarının katıldığı Cemel çatışmasına tarafsızlar olarak isimlendirilen Muhammed b. Mesleme, Üsâme b. Zeyd, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve İbn Ömer iştirak etmemişlerdir. Bunlar, özellikle Hz. Ali tarafından Cemel'e davet edilmelerine rağmen "Müslümana karşı savaşılmaz" gerekçesiyle Hz. Ali'nin talebini kabul etmemişlerdir.

2) Sıffin ve Tahkim'de Tarafsızlar

Sıffin Savaşı, dördüncü halife Ali b. Ebî Tâlib ile Şam valisi Muâviye b. Ebî Süfyân arasında hicrî 37 yılında meydana gelmiştir.⁹³ İktidara gelen Hz. Ali Kûfe, Mısır, Şam, Yemen ve Basra valilerini değiştirmek istemiştir.⁹⁴ Bu politika değişikliğinin nedeni ise hem Hz. Ali'nin hem de halkın mevcut valiler hakkındaki olumsuz kanaatiydi.⁹⁵ Ancak Şam valisi Muâviye, tüm ısrarlara rağmen Hz. Ali'ye karşı direnmiş ve şu gerekçelerle ona biat etmemiştir: "Osman'ın öldürülmesinin sorumlusu Ali'dir. Ali, katilleri hemen yakalayıp cezalandırmalıdır. Ayrıca hilâfete gelecek kişi seçimle belirlenmelidir."⁹⁶ Aslında Muâviye'nin bu iddiası ve o şartlarda gerçekleşmesi mümkün olmayan talepleri, onun nihâî amacının Ali'nin hilâfetini tartışmalı hale getirmek ve ilerleyen süreçte de iktidarı ele geçirmektir.⁹⁷ Hz. Ali ise Muâviye'ye "önceki halifeleri seçenlerin kendisini seçtiklerini, meşrû halife olduğu-

⁹¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 55.

⁹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 106; Hasan İbrahim, II, s. 38.

⁹³ Suyûtî, *Târih*, s. 174-175; Zehebî, *I'lâmul vefayât*, s. 32; İbn İmâd, I, s. 211.

⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 103.

⁹⁵ Aycan, *Muâviye*, s. 93.

⁹⁶ Bkz. Taberî, V, s. 6-7; İbn Abdirabbih, IV, s. 333; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 148; İbn Tiktaka, s. 81-82.

⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 98; Minkârî, s. 86.

nu ve dolayısıyla Muâviye'nin de kendisine (Ali'ye) biat etmesi gerektiğini" belirtmiştir.⁹⁸

Muâviye, Sıffin çatışmasından önce Ali'nin hilâfete daha layık olduğunu beyan eden ve Müslüman kanının dökülmemesi için devreye giren ileri gelenleri dinlemediği gibi, Hz. Ali'nin gönderdiği elçileri de nazar-ı itibare almamıştır.⁹⁹ O, Osman'ın öldürülüşünü Ali-Osman mücadelesi şekline dönüştürmeye çalıştığı gibi,¹⁰⁰ varislikle ilgili İsrâ Sûresi'nin 33. âyetini gerekçe gösterip - o dönemde Osman'ın yaşayan iki oğlu olduğu halde-¹⁰¹ kendisinin Osman'ın vârisi olduğunu iddia etmiştir.¹⁰² Neticede çok sayıda insanın öldürüldüğü Sıffin çatışması vuku bulmuştur.¹⁰³

Sıffin Savaşı sürecinde meydan gelen diğer bir gelişme de Tahkim hadisesidir. Sıffin çatışmasında taraflar savaşa son verip Kur'ân'ı aralarında hakem kılmaya karar vermişlerdi.¹⁰⁴ Buna göre, 8 ay sonra taraflar iki hakemin öncülüğünde Dümetu'l-Cendel'de toplanacak ve hilâfet problemini hakemlerin kararları doğrultusunda çözüme kavuşturacaklardı.¹⁰⁵

Amr b. As, Muâviye'nin; Ebû Mûsâ el-Eş'arî ise Ali'nin hakemi idi.¹⁰⁶ İki hakem, önce iki adayı da azletmeyi ve yeni halifenin halk tarafından seçilmesini kendi aralarında kararlaştırmışlardı.¹⁰⁷ Ancak Amr, yapılan anlaşmaya muhalif davranarak, Muâviye'yi halife ilan etmiştir.¹⁰⁸ Amr'ın gerekçesi ise Muâviye'yi -akrabalığı sebebiyle- Osman'a vâris olarak görmesi olmuştur.¹⁰⁹ Bu yeni gelişme, Muâviye'nin

⁹⁸ Minkârî, s. 29; İbn Abdırabbih, IV, s. 332; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 141.

⁹⁹ Minkârî, s. 117-152; İbn Abdırabbih, IV, s. 332; Taberî, IV, s. 537; İbn A'sem, III-IV, s. 18.

¹⁰⁰ Hasan Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara, 1993, s. 134.

¹⁰¹ Taberî, V, s. 68; İbn Abdırabbih, IV, s. 334.

¹⁰² İbn Abdırabbih, IV, s. 333; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 148 vd.; İbn Kesîr, VIII, s. 121.

¹⁰³ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 193; el-Makdisî, V, s. 217; İbn Abdırabbih, IV, 343; İbnu'l-Verdî, I, s. 188-189.

¹⁰⁴ ed-Dineverî, s. 74-175; Minkârî, s. 481; Taberî, V, s. 51 vd.

¹⁰⁵ Taberî, V, s. 67; Mes'ûdî, II, s. 466-469.

¹⁰⁶ Taberî, V, s. 68-71; el-Makdisî, V, s. 220.

¹⁰⁷ Taberî, V, s. 68.

¹⁰⁸ Ya'kûbî, II, s. 166; İbn A'sem, III-IV, s. 193 vd.; İbn Abdırabbih, IV, s. 348; el-Makdisî, V, s. 227-229.

¹⁰⁹ Taberî, V, s. 68.

halife olabilme ihtimalini, Hz. Ali'nin ise güç kaybetmesini beraberinde getirmiştir.¹¹⁰

Cemel'de olduğu gibi tarafsızlar Sıffin'de de tarafsızlıklarını muhafaza etmişlerdir. Sıffin'den hemen önce Muâviye, tarafsızların ileri gelenlerine Hz. Osman'ın intikamını almak için özel davet mektupları göndermiştir. Ancak tarafsızlardan Muahammed b. Mesleme,¹¹¹ Sa'd b. Ebî Vakkâs¹¹² ve Abdullah b. Ömer¹¹³ bu talebe olumsuz cevap vermişlerdir. Örneğin İbn Ömer, Muâviye'ye yazdığı cevabî mektubunda, Ali'nin hilâfete daha layık olduğunu ve dolayısıyla muhtemel bir çatışmaya kesinlikle katılmayacağını belirtmiştir.¹¹⁴ Sa'd b. Ebî Vakkâs da konuya ilişkin Muâviye'ye yazdığı mektubunda şunları belirtmiştir: “Ömer b. el-Hattâb, Osman'ı seçecek heyete, hilâfete hak sahibi olanları çağırıldı. Onların birbirlerine üstünlükleri yoktu. Kimin üzerinde icma varsa o tercih edilir. Hz. Ali'ye gelince, bizde olan meziyetler onda da vardır. Ancak onda olan üstünlükler bizde mevcut değildir. Sonra biz (tarafsızları kastediyor), bu işi (iktidar olmayı) daha önce de sonra da sevmedik. Talha ve Zübeyr'e gelince, onlar köşelerine çekilselerdi bu, onlar için daha iyi olurdu. Ayşe'nin yaptığını ise Allah affedecektir.”¹¹⁵ Kısacası Sa'd, Sıffin'e katılmama gerekçesini işin usûlüne dayandırıp, Müslümanla savaşmanın yanlışlığına dikkat çekmeye çalışmıştır.¹¹⁶

Sıffin'in bir sonucu olan Tahkim'e tarafsızların katılıp katılmadıklarına ilişkin farklı rivâyetler mevcuttur. Örneğin İbnü'l-Esîr'deki bir rivâyete göre Sa'd Tahkim'e katılmış, diğer bir rivâyete göre ise katılmamıştır.¹¹⁷ Ancak kaynaklarımızda İbn Ömer'in Tahkim'e katıldığına ilişkin çok miktarda bilgi bulunmaktadır. Rivâyete göre Tahkim'e katılan Abdullah b. Ömer, (Muâviye'nin avukatı ya da hakemi) Amr b. As'a “Araplar kılıç ve mızraklarıyla çarpıştıktan sonra barışı sağlarsın düşün-

¹¹⁰ Henri Laoust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, (çev.: E. R. Fırlıklı-Sabri Hizmetli), İstanbul, 1999, s. 28; Rayyıs, Ziyauddin, *İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi*, (çev.: İbrahim Sarmış), İstanbul, 1995, s. 62; P. K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev.: S. Tuğ), I-II, İstanbul, 1989, I, s. 279.

¹¹¹ İbn Kuteybe, *el-Maarif*, s. 117; Safedî, V, s. 30; İbn Kesîr, VIII, s. 27; Zehebî, *Nübelâ*, II, s. 369.

¹¹² İbnü'l-Esîr, *Üsdu'l-Gâbe*, II, s. 292; İbn Kesîr, VIII, s. 77; Zehebî, *Nübelâ*, I, s. 121.

¹¹³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 98.

¹¹⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 99.

¹¹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 100; İbnü'l-Esîr, *Üsdu'l-Gâbe*, II, s. 292.

¹¹⁶ İbn Kesîr, VIII, s. 77; Zehebî, *Nübelâ*, I, s. 122.

¹¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 167.

cesiyle seni hakem seçtiler. Allah'tan kork ve onları tekrar fitneye (iç çatışmaya) götürme”¹¹⁸ demiştir.

Tahkim'den sonra ise İbn Ömer'in şu ifadeyi kullandığı zikredilir: “Bakınız ki Ümmet-i Muhammed ne hale geldi, başına ne işler geldi. Hilâfete öyle biri geldi ki, çok zayıf ve bu işi yapacak en son kişidir.”¹¹⁹ Yine İbnü'l-Esîr'in aktardığına göre, Tahkim'den sonra Muâviye yaptığı konuşmada “...Artık bu günden sonra halîfeliğim aleyhinde konuşan kim olursa bize başını uzatsın da görelim.” demiştir. İbn Ömer'in bu söze cevap olarak “Aramızda öyle insanlar vardır ki, seninle ve babanla İslâm için savaştılar.” ifadesini kullanmak istediğini, ancak hem cennetten mahrum kalmamak hem de tekrar Müslüman kanının dökülmemesi için susmayı tercih ettiğini söylediği rivâyet edilmektedir.¹²⁰ Ayrıca İbn Ömer'in daha sonra Ali'nin safında yer almadığından dolayı pişmanlık duyduğunu söylediği belirtilmektedir.¹²¹ İlgili rivâyetlerin doğruluk derecesi tartışılabilir, ancak bilinen o ki, tarafsızlardan hiçbiri Sıffin'e katılmamıştır. Tahkim'e ise olumsuz gelişmelerin önüne geçmek isteyen ve toplumsal sorumluluk duygusu güçlü olan Abdullah b. Ömer katılmıştır.

3) Kerbelâ Hadisesi ve Tarafsızlar

Kerbelâ hadisesi, uzun süre devam eden Emevî-Hâşimî siyâsî çekişmesinin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Târihî bilgilere göre Kerbelâ çatışmasının en önemli nedeni, hicrî 60 yılında iktidara gelen Yezîd b. Muâviye'nin Hüseyin'in biatını almaya çalışması, Hüseyin'in ise söz konusu isteği kabul etmeyerek bazı akrabalarını da yanına alarak Mekke'ye gitmesi,¹²² oradan da Kûfe'ye geçip onların desteğini almak sûretiyle,¹²³ din dışı gördüğü iktidarı ele geçirmektir.¹²⁴ İbn Abbâs gibi meşhûr âlimlerin,¹²⁵ Abdullah b. Mutî,¹²⁶ Abdullah b. Ca'fer,¹²⁷ Mu-

¹¹⁸ Taberî, V, s. 68-69.

¹¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 168-169

¹²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 168.

¹²¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdu'l-Gâbe*, II, s. 343.

¹²² Bkz. Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, V, s. 317; Ya'kûbî, II, s. 215; Taberî, V, s. 338-340; İbn A'sem, V-VI, s. 13-18; İbn Abdirabbih, IV, s. 376; el-Makdisî, V, s. s8-9; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 264; İbn Arabî, Muhammed b. Abdillâh Muhammed el-Endelûsî (ö. 543/114 8), *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, Beyrut, ?, s. 229.

¹²³ Ya'kûbî, II, s. 215; Taberî, V, s. 347-352; İbn A'sem, V-VI, s. 31-34; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 266-267.

¹²⁴ Taberî, V, s. 357-403; İbn A'sem, V-VI, s. 91; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 280.

¹²⁵ İbnü'l-Verdî, I, s. 172.

¹²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 266.

hammed b. Hanefiyye,¹²⁸ Ömer b. Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm,¹²⁹ Mücemma b. Ubeydullah el-Âizi¹³⁰ ve şair Ferezdak¹³¹ gibi kimselerin uyarılarına rağmen Hüseyin Kûfe'ye gitme kararından vazgeçmemiştir. Neticede Hüseyin hicrî 61 yılında, başında Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın bulunduğu üç bin kişilik Emevî ordusuyla karşı karşıya gelmiştir.¹³² Muharrem ayında¹³³ meydana gelen çatışmada Emevîler'den 88¹³⁴ Hüseyin'in taraftarlarından ise 70-80¹³⁵ kişi öldürülmüştür.

Tarafsızlardan Kerbelâ çatışmasıyla ilgili duruşu hakkında teferuatlı bilgilerin bulunduğu kişi İbn Ömer'dir denilebilir. Bunun birinci nedeni, tarafsızlardan Muhammed b. Mesleme ve Sa'd b. Ebî Vakkâs gibi kişilerin bu zaman diliminde yaşamıyor olmalarıydı. İkincisi ise mezkûr dönemde yaşayan diğer tarafsızların Kerbelâ hadisesi karşısında nasıl bir tavır takındıkları hakkında kaynaklarımızda yeteri malûmatın bulunmamasıdır.

Kerbelâ sürecinde İbn Ömer'in Hz. Hüseyin'i isyandan vazgeçirmek için çok uğraştığı belirtilir. O, Hüseyin'e çok dikkatli olması gerektiğini belirtmiştir. Zira İbn Ömer, muhtemel bir çatışmada Hüseyin'in öldürüleceğini düşünmüş ve bu yüzden Hüseyin'i isyandan vazgeçirmek için büyük bir çaba sarfetmiştir.¹³⁶

Müslümanların birlik-beraberliğini önemseyen, bu sebepten kendisi fitne olaylarından uzak durduğu gibi, yakınlarını da uzak tutmaya çalışan ve Müslümanın Müslümanı öldürmesini İslâm'a aykırı bulan İbn Ömer, Kerbelâ olayı öncesinde özelde Hüseyin'in genelde ise toplumun zarar görmemesi için aktif olarak devreye girmiştir. Ancak onun tüm çabalarına rağmen Kerbelâ çatışması yaşanmış ve o, Hz. Hüseyin'in öldürülmesine çok üzülmüş ve tepkisini şu olayda ortaya koymuştur: Iraklı bir kişi birgün İbn Ömer'e gelip "İhramlının sivrisinek öldürmesi

¹²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 277.

¹²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 264-265.

¹²⁹ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 275.

¹³⁰ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 281.

¹³¹ Halîfe b. Hayyât, s. 231; Taberî, V, s. 386; İbn Abdirabbih, II, s. 268; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 276.

¹³² Ya'kûbî, II, s. 216; Taberî, V, s. 389; el-Makdisî, V, s. 11-12; Zehebî, *Nübelâ*, III, s. 301.

¹³³ Halîfe b. Hayyât, s. 234-235; Taberî, V, s. 400; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve'l-Vefayât*, IV, s. 5.

¹³⁴ Taberî, V, s. 455; Mes'ûdî, III, s. 72; İbn Kesîr, VIII, s. 189.

¹³⁵ İbn Kesîr, VIII, s. 189; Diyarbekrî, II, s. 333.

¹³⁶ İbn A'sem, V-VI, s. 26; Suyûtî, *Târîh*, s. 206.

halinde ne yapması gerektiğini” sormuştur. İbn Ömer ise “Hele şu adamın sorduğu soruya bakın! Rasûlullah’ın torununu (Hüseyin’i kastediyor) öldürdüler, bu da gelmiş sivrisineği öldürmenin hükmünü soruyor. Halbuki ben, Rasûlullah’ın ‘Hasan ve Hüseyin dünyada kokladığım iki reyhanımdır.’¹³⁷ dediğini işittim” diyerek, hem idarenin Hüseyin’i öldürmesini eleştirmiş hem de bu olaya duyarsız kalanların tavırlarını protesto etmiştir. Dolayısıyla İbn Ömer’in Kerbelâ olayındaki tarafsızlığı, çatışan iki tarafı eşit derecede sevmeye ya da sevmeme anlamında olmayıp, onun ilke olarak tarafların çatışmasını doğru bulmaması ve iktidar için çarpışan iki taraftan da uzak durma siyaseti idi.

4) İktidar-İbn Zübeyr Çatışması ve Tarafsızlar

Emevî iktidarıyla İbn Zübeyr arasında yaklaşık on yıl süren iktidar mücadelesi, hicrî 72 yılında Abdullah b. Zübeyr’in öldürülmesiyle sona ermiştir. Abdullah b. Zübeyr’in Emevî iktidarıyla karşı karşıya gelmesi, onun Muâviye’nin tüm baskılarına rağmen Yezîd’e biat etmesiyle başlamıştır.¹³⁸ Muâviye’den sonra iktidara gelen Yezîd, kendisine biat etmesi için İbn Zübeyr’e baskı yapmıştır. Yezîd’in baskısına dayanamayan İbn Zübeyr Mekke’ye kaçmış, daha sonra özellikle iktidarın Kerbelâ politikasını¹³⁹ ve Yezîd’in ahlâkî yapısını ve yaşantısını da eleştirmek sûretiyle, iktidar yolunda halkın önemli oranda desteğini almıştır.¹⁴⁰ İbn Zübeyr’in Mekke’deki faaliyetlerinden endişe duyan ve onu potansiyel tehlike olarak gören Yezîd ise, onun üzerine ordu göndermiştir. Çatışmaların tüm şiddetiyle devam ettiği sırada Yezîd’in ölüm haberi gelince savaşa son verilmiştir.¹⁴¹ Yezîd’den sonra başa geçen II. Muâviye’nin de 64 yılındaki vefatından sonra iyice güçlenen İbn

¹³⁷ Buhârî, İsmail b. İbrahim b. Muğire (ö. 256/870), *el-Câmiu’s-Sahîh*, I-VIII, İstanbul, 1992, Fedâilu’s-Sahâbe/22; Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre (ö. 279/892), *Sünen*, I-V, İstanbul, 1992, Menâkıb/30.

¹³⁸ el-Makdisî, V, s. 13; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, III, s. 318; İbn İmâd, I, s. 286; Watt, *Teşekkül*, s. 82; en-Nebhân, s. 75; Aycan, “Emevîler Dönemi Bir İktidar Mücadelesi”, *AÜİFD*, Ankara, 1999, XXXIX, s. 105.

¹³⁹ Belâzurî, *Ensâbu’l-Eşraf*, V, s. 319; Taberî, V, s. 479-480; Aycan, “İktidar Mücadelesi”, s. 110.

¹⁴⁰ el-Ezrakî, Ebu’l-Velid Muahammed b. Abdullah b. Ahmed (ö. 222/837), *Ahbâru Mekke*, I-II, Mekketu’l-Mükerrreme, 1994, s. 201; Halife b. Hayyât, s. 252.

¹⁴¹ el-Ezrakî, I, s. 202-203; Halife b. Hayyât, s. 251; Belâzurî, *Ensâbu’l-Eşraf*, V, s. 358; Taberî, V, s. 478-480..

Zübeyr, Hicâz, Irak, Horasan, Mısır ve Yemen gibi önemli merkezlerin biatlarını almıştır.¹⁴²

Hicrî 65-86 (miladî 685-705) yılları arasında iktidarda bulunan Abdülmelik b. Mervân, iktidar açısından tehlike arz eden İbn Zübeyr'in itaatini sağlamak amacıyla orduyu Mekke üzerine göndermiştir.¹⁴³ Belirtildiğine göre çıkan çatışmada İbn Zübeyr öldürülmüş, kafası kesilmiş ve bedeni Hacûn'daki es-Senîyetu'l-Yümnâ denen yerde ayaklarından asılmıştır.¹⁴⁴

Mekke Savaşı esnasında Ebû Saîd b. el-Hudrî gibi tarafsızlar yaşıyor olmalarına rağmen, bu çatışma sürecinde tutumuna ilişkin kaynaklarımızda sadece İbn Ömer'den bahsedilmektedir. O, ahlâkını ve takvasını takdir ettiği İbn Zübeyr'e biat etmemiştir.¹⁴⁵ Yine Abdullah b. Ömer, mevcut halîfeye (Abdülmelik b. Mervân) olan biatı sebebiyle Mekke Savaşı'na katılmamıştır.¹⁴⁶ Rivâyetlere göre hicrî 73 yılında hac mevsimine denk gelen çatışmada, Şam ordusu hem Ka'be'ye zarar vermeye başlamış hem de hacıların hac ibadetini engellemiştir. Bu durumdan rahatsız olan İbn Ömer, Haccâc'a yazdığı mektupta şunları belirtmiştir: "Allah'tan kork! İnsanları taşlamaktan vazgeç. Zira sen, (savaş yapmanın yasaklandığı) haram bir aydasın. Allah'ın huzuruna gelen bu insanlar (hacılar), çeşitli memleketlerden gelerek hac farızasını yerine getirip daha fazla sevap kazanmak istiyorlar. Mancınıkla atılan taşlar, hacıların tavaf yapmalarına engel olmaktadır. Bu nedenle, hacılar hac ibadetlerini yapıncaya kadar taş atırmaktan vazgeç." Rivâyetlere göre Haccâc, İbn Ömer'in bu isteğini kabul etmiştir. Ancak çatışmalar Abdullah b. Zübeyr öldürülünceye kadar devam etmiştir.¹⁴⁷

Fiilî olarak taraflardan hiç birini desteklemeyen İbn Ömer, Abdullah b. Zübeyr'in öldürülmesi esnasında Şam askerlerinin tekbir getirmelerini yadırgamıştır. Rivâyetlere göre İbn Zübeyr'in öldürülmesi esnasında tekbir getiren Şam askerlerini gören İbn Ömer "Hele şu insanların haline bakınız. Müslümanlar İbn Zübeyr doğduğunda sevinçten

¹⁴² Taberî, V, s. 525-530; el-Makdisî, V, s. 18; Zehebî, *Duvelu'l-İslâm*, I-II, Mısır, 1974, I, s. 47-48; İbnü'l-Verdî, I, s. 175.

¹⁴³ Taberî, VI, s. 174-175; İbn A'sem, V-VI, s. 385; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, s. 22 vd.

¹⁴⁴ Taberî, VI, s. 177-178; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, s. 26.

¹⁴⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, I, s. 334; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, s. 24-26.

¹⁴⁶ Taberî, VI, s. 174-175; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, s. 23.

¹⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, s. 23.

tekbir getirmişlerdi. Bunlar ise o öldü diye seviniyor ve tekbir getiriyorlar”¹⁴⁸ demiştir.

İbn Ömer Şam askerlerinin tavırlarını eleştirmekle kalmamıştır. Aynı zamanda o, ayaklarından asılı duran İbn Zübeyr’in cesedinin yanında geçerken Abdullah b. Zübeyr için övgü içeren şu ifadeyi de kullanmıştır: “Ey Ebâ Hubeyb! Sana selâm olsun. Seni bu işten (iktidar için çarpışma düşüncesi) vazgeçirmek için çok uğraştım. Gerçekten sen çok oruç tutan, çok namaz kılan ve akrabalık bağlarımı oldukça önemseyen biriydin. Allah’a yemin olsun ki, kötülerini senin gibi olan bir topluluk çok iyi bir topluluktur.”¹⁴⁹

D) Tarafsızların Tarafsızlıklarının Anlamı

İslâm Tarihinin ilk döneminde vuku bulan iç siyasî çekişmelerden uzak duran ve bu pozisyonlarından dolayı kendilerine tarafsızlar denilen kişilerin “tarafsızlıklarının” içeriğine ilişkin doyurucu bir açıklama yapılmamıştır. Bu durum ise, tarafsızların bazen “tarafsızlığın rahatını yaşayanlar,” bazen de “çatışan iki tarafı da eşit gören ya da haklı ile haksız bir tutanlar” şeklinde anlaşılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla tarafsızların tarafsızlıklarının ne anlam ifade ettiği üzerinde durmak faydalı olacaktır. Bu bağlamda tarafsızların Cemel, Siffin ve Kerbelâ gibi çatışmalar karşısındaki tavırlarını ve ilgili tavırlarına gerekçe olarak sarfettikleri ifadeleri yorumlamaya çalışacağız.

Muhammed b. Mesleme Hz. Ali tarafından Cemel’e, Muâviye tarafından ise Siffin’e davet edilmiştir. Ancak o, iki şahsın da zikredilen tekliflerini kabul etmemiştir.¹⁵⁰ Muhammed b. Mesleme, bu davetleri geri çevirmesinin gerekçesi olarak, Hz. Peygamber’in kendisine “Şu kılıçla Allah yolunda savaş. Çarpışan iki grup Müslümanı görürsen, kılıcını kırılıncaya kadar taşa vur. Sonra eline hakim ol. Ölüm sana ulaşınca kadar bekle.” dediğini ve bu yüzden prensip olarak, “Lâ ilâhe illallâh” diyen bir mü’minle çarpışmayacağını belirtmiştir.¹⁵¹ Görüldüğü üzere Muhammed b. Mesleme, çarpışan iki tarafı eşit görme ya da birini haklı diğerini haksız bulma cihetine gitmemiştir. O, ne sûretle olursa olsun, yöntem olarak mü’minlerin aralarında çarpışmalarını doğru bulmamış ve meydana gelen çatışmalar karşısında tarafsız kalma ilkesini

¹⁴⁸ eş-Şirâzî, s. 50; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, s. 25.

¹⁴⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, I, s. 334; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, s. 25.

¹⁵⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, s. 55-56, 99-100; Safedî, V, s. 30; İbn Kesîr, III, s. 27; Zehebî, *Nübelâ*, III, s. 369.

¹⁵¹ ed-Dineverî, s. 145; Safedî, V, s. 30; İbn Kesîr, VIII, s. 27; Zehebî, *Nübelâ*, II, s. 373.

benimsemiştir. Muhammed b. Mesleme, bir anlamda iktidar mücadelesinde çözüm olarak silahlı çatışma yoluna gitme yöntemini tasvip etmemiş ve sözü edilen siyaset tarzını tercih edenlerden uzak durmayı uygun görmüştür.¹⁵²

Üsâme b. Zeyd, muhtemeldir ki yapılacak biatın beraberinde karşı tarafla çatışmayı zorunlu kılacağını düşünerek, Hz. Ali'ye biat etmemiştir.¹⁵³ Aynı zamanda Cemel ve Sıffin'e katılmayan Üsâme, "Lâ ilâhe illallâh" diyene kılıç kaldırmayacağını ısrarla vurgulamıştır.¹⁵⁴ Belirtildiğine göre Hz. Ali, kendisini desteklemesi için Üsâme'yi Cemel'e davet etmiştir. Üsâme'nin ise ona şu cevabı verdiği aktarılmaktadır: "Ey Ebâ Hasan! Bir arslanın pençesinde olsaydın, seninle birlikte arslana karşı mücadele ederdim. Ama bu konuda (Cemel'de Müslümanlara karşı savaşmada) sana katılamam."¹⁵⁵ Buradan, Üsâme'nin Ali'ye değil çatışmaya karşı çıktığı görülmektedir. Kısacası Üsâme'nin tarafsızlığı, çatışan taraflardan herhangi birisini desteklememe ya da herhangi bir grubun safında diğerine karşı fiilî mücadeleye girmeme anlamındadır. Yoksa o, taraflardan ikisini de aynı derecede haklı bulmamaktadır.

Sa'd b. Ebî Vakkâs, çatışmaların bir tarafını oluşturan Hz. Ali'nin hilâfete daha layık ve onun bazı üstün niteliklere sahip olduğu değerlendirmesini yapmıştır. Örneğin Sa'd, özel bir mektupla Muâviye tarafından Sıffin savaşına davet edilince, o, Muâviye'ye yazdığı belirtilen cevabî mektubunda şu ifadeyi kullanmıştır: "Ömer b. el-Hattâb (halife Osman'ı seçmeleri için) oluşturduğu heyete, halife olmada hak sahibi olanları seçti. Onların birbirlerine üstünlükleri yoktu. Kimin üzerinde icma varsa o tercih edilir. Ali'ye gelince, bizdeki meziyetlerin hepsi onda da vardır. Ancak onda olan bazı üstün özellikler bizde yoktur."¹⁵⁶ demiştir. Sa'd, mektubunun sonunda da Müslümanlarla savaşmanın dine uygun düşmediği gerekçesiyle Muâviye'nin teklifini reddetmiştir.¹⁵⁷ Yine rivâyet doğruysa Sa'd, Tahkim'den sonra Ebû Musâ el-el-Eş'arî'ye "Ey Ebâ Mûsâ! Seni bu hallere, Amr'ın tuzaklarına düşüren neydi?"¹⁵⁸ Diye sormuş ve onu yadırgamıştır. Dikkat edilirse Sa'd, Muâviye ile

¹⁵² Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, III, s. 9; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 98; Vecca, XII, s. 122.

¹⁵³ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, III, s. 9.

¹⁵⁴ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, III, s. 9; Zehebî, *Nübelâ*, II, s. 504-506;

¹⁵⁵ Buhârî, *Fiten*/20; Zehebî, *Nübelâ*, II, s. 504-506.

¹⁵⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 100; İbnü'l-Esîr, *Üsdu'l-Gâbe*, II, s. 292.

¹⁵⁷ İbn Kesîr, VIII, s. 27; Zehebî, *Nübelâ*, I, s. 122.

¹⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 178.

Ali'yi eşit tutmamaktadır. Bir anlamda Sa'd, Ali'yi hilâfete daha layık görmektedir. Bu, Sa'd'ın iki tarafı eşit görmediği, ancak iş çatışmaya gelince tarafsızlığı tercih ettiği anlamına gelmektedir.

İbn Ömer'in kendisini Ali safında Cemel'e davet eden Ammâr b. Yâsir'e "Hilâfete için en uygun kişi şüphesiz ki Ali'dir. Ancak hilâfete için verilen mücadeleye kılıç karışmıştır. Bu durumda da ne Ali'nin yanında ne de karşımdayım."¹⁵⁹ dediği rivâyet edilmektedir. Aynı şekilde İbn Ömer, Muâviye tarafından Sıffin'e çağrıldığında o, Ali'nin hilâfete daha layık olduğunu hatırlatmış ve Muâviye'nin kendisini destekleme şeklindeki talebine olumsuz cevap vermiştir.¹⁶⁰ Yine belirtildiğine göre İbn Ömer, Tahkim'de Amr'ı -Muâviye'yi seçme ihtimaline karşı- uyarılmış ve gelişmeler Muâviye'nin lehine sonuçlanınca da üzül-müştür.¹⁶¹

Genelde tarafsız grubun lideri olarak kabul edilen İbn Ömer'in Hüseyin'in başına gelebilecekleri tahmin edip onu isyandan vazgeçirmeye çalışması,¹⁶² iktidarı Hüseyin ve Ehl-i Beyt'e zarar verecek bir yapı olarak görmesi, daha sonra ise Hüseyin'in öldürülüşüne tepkisini açıkça ortaya koyması, onun tarafsızlığının bir üslûptan ibaret olduğu şeklinde yorumlanabilir. Keza İbn Ömer'in, Emevî-İbn Zübeyr iktidar mücadelesi karşısındaki tarafsızlığı da iki tarafın zihniyetini paylaşma ya da paylaşmama anlamında değildi. İbn Ömer'in ilgili tavır ya da duruşu, çatışmayı esas alan iki siyasî gruptan da uzak durma şeklindeki bilinçli bir tercih idi. Zaten Abdullah b. Ömer, İbn Zübeyr' i takdir ettiğini ve onu dönemin idarecilerinden üstün gördüğünü de gizlememiştir.¹⁶³

Siyasî çatışmalar karşısındaki tarafsızların duruş tarzları ve ilgili duruşlarına dair sarfettikleri ifadeler dikkate alındığında şunlar belirtilebilir: Tarafsızların tarafsızlıkları, çarpışan iki tarafı aynı derecede haklı görme ya da iktidar mücadelesi veren iki siyasî lideri de aynı derecede hilâfette hak sâhibi bulma anlamında değildi. Nitekim, tarafsızların Emevîlere karşı iktidar mücadelesi veren Hz. Ali, Hüseyin b. Ali ve İbn Zübeyr'e ilişkin sözleri bu gerçeği kanıtlar niteliktedir. Söz konusu tarafsızlık, iktidarı silah zoruyla ele geçirme yöntemini seçen ve bu amaca

¹⁵⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 55.

¹⁶⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 89.

¹⁶¹ Taberî, V, s. 68-69; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 168-169.

¹⁶² Buhârî, Fedâilu's-Sahâbe/22; Tirmizî, Menâkıb/30; İbn A'sem, V-VI, s. 26; İbn Abdirabbih, IV, s. 384; Zehebi, *Nübelâ*, III, s. 296; Suyûtî, *Târîh*, s. 206.

¹⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 25.

dönük olarak birbirlerini öldüren taraflardan herhangi birisini desteklememe ya da savaşan gruplardan uzak durma anlamındaydı. Kısacası tarafsızların tarafsızlıkları, silahlı çatışmaya giren iki tarafın da zihniyetlerini paylaşma ya da paylaşmama anlamında olmayıp, bunların dinî gerekçelerle “silahlı çatışma yöntemini tasvip etmeme ve iktidarı silah zoruyla ele geçirmeye çalışan tarafları desteklememe şeklindeki bir üslûptu.”

D) Tarafsızların Tarafsızlıklarının Genel Sebepleri

Aslında tarafsızlar arasında belirlenmiş ortak bir hareket tarzı ve o tarza ilişkin sistemleştirilmiş bir düşünce bütünlüğü yoktu. Bu durum ise bizi, tarafsız olarak bilinen kişilerin karakterlerini, onların çatışmalar karşısındaki duruşlarını ve bu duruşa ilişkin sözlerini yorumlayarak, bunların neden tarafsızlık taraftarı olduklarını tespitte zorlamaktadır.

Tespitimize göre tarafsızların dâhilî çatışmalar karşısında tarafsız bir pozisyon almalarının birinci nedeni, bunlardan bazılarının genel anlamda siyasete ilgi duymamaları bir kısmının ise -belki de yaşanan hadiseler sebebiyle- toplumdan uzak bir hayat yaşamayı, siyasi çekişmelere karışmaya tercih etmeleriydi.¹⁶⁴ Örneğin Sa'd b. Ebî Vakkâs, kendisine biat etmek isteyenlerin söz konusu isteklerini kabul etmediği gibi, dönemin Müslüman toplumu tarafından oldukça önemsenen Tahkim'de olup bitenleri bile takip etmemiştir.¹⁶⁵ Hatta zikredildiğine göre Tahkim'deki gelişmeleri, Sa'd'ın oğlu Ömer gidip ona haber vermeye çalışmıştır. Söz konusu haberleri dahi önemsemeyen Sa'd, Ali'nin vefatından sonra Medîne yakınındaki Akîk'e yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.¹⁶⁶

Abdullah b. Ömer de siyasete sıcak bakmamıştır. Bu yüzden o, zaman zaman kendisine biat etmek isteyenlerin biatlarını kabul etmemiştir.¹⁶⁷ Nitekim Muâviye, vefatına az bir süre kala oğlu Yezid'e nasihat ederken, İbn Ömer'in siyasete ilişkin kişiliği hakkında şu tespitini aktarmıştır: “...İbn Ömer'e gelince, ibadet onu halletmiştir. Ona hilâfet teslim edilmeyinceye kadar Abdullah hilâfeti istemez.”¹⁶⁸ Yine Mervân

¹⁶⁴ İbn Mâce, I, 47; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, s. 293; İbnü'l-Cevzî, *Sıfat*, I, s. 567-568; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 167; Zehebî, *Nübelâ*, II, s. 505-506; İbn İmâd, I, s. 286; Sönmez Kutlu, *Türkler'in İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara, 2000, s. 55.

¹⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 167.

¹⁶⁶ İbn Abdilber, II, s. 610; İbn Kesîr, VIII, s. 78; İmâm-ı Şa'ranî, I-II, s. 72.

¹⁶⁷ Taberî, V, s. 68-69; İbn Abdirabbih, IV, s. 347; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, s. 293-294; Zehebî, *Duvelu'l-İslâm*, I, s. 54; İbn s İmâd, I, s. 215; Tantavî, s. 433.

¹⁶⁸ İbn İmâd, I, s. 286.

b. Hakem, İbn Ömer hakkında şu ifadeyi kullanmıştır: “Bence İbn Ömer savaşıma taraftarı değildir. O, insanların başına da geçmek istemez. İktidar kendiliğinden ona verilse ya da hilâfeti üstlenme işine ister istemez itilirse, o başkadır. Yoksa o, başa geçmek için uğraşmaz.”¹⁶⁹ Aslında Haccâc’la iktidar mücadelesi hakkında tartışan İbn Ömer’in kendisi de hilâfette gözünün olmadığını belirtmiştir.¹⁷⁰ Kısacası tarafsızların lideri olarak kabul edilen İbn Ömer, siyasî mücadelelere girenlere destek vermediği gibi, hilâfeti üstlenme gibi bir hedefe de sahip değildi.¹⁷¹ Kısacası tarafsızlardan bazıları takvaları gereği,¹⁷² bazıları siyasete sıcak bakmadıkları için, diğer bir kısmı ise konjonktürel şartları dikkate alarak iç çatışmalar karşısında tarafsız bir pozisyon almayı uygun bulmuşlardır. Örneğin Musa b. el-Eş’arî, Cemel ve Sıffin’e katılmadığı halde, Tahkim’de Hz. Ali’nin hakemi olmayı kabul etmiştir.

Tarafsızların ilgili duruşlarının ikinci nedeni, onların biat anlayışları idi. Örneğin Muhammed b. Mesleme, Üsâme, Sa’d b. Ebî Vakkâs ve Abdullah b. Ömer Hz. Ali’ye biat etmeleri için çağırıldıklarında hepsi şu ifadeyi kullanmışlardır: “Eğer tüm Müslümanlar biat ederlerse biz de sana biat ederiz.”¹⁷³ Aynı zamanda onlar, kendilerine biat etmek isteyenlere “Herkesin biatı olmadan bize yapılan biatı kabul etmeyeceğiz” demişlerdir.¹⁷⁴

Tarafsızların halife ya da halife adayına biat etmek için “herkesin biatını şart koşmaları” ilkesi, şüphesiz sadece Hz. Ali dönemi için geçerli değildi. Onlar, Yezîd’in hilafete getiriliş sürecinde de aynı şartı koşmuşlardı. Örneğin Muâviye ve valilerinin tüm baskılarına rağmen

¹⁶⁹ İbnü’l-Esir, *Kâmil*, III, s. 264.

¹⁷⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, I, s. 294; İbnü’l-Cevzî, *Sıfat*, I, s. 567-568.

¹⁷¹ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükûtu*, (çev.: Fikret İşıltan), İstanbul, 1963, s. 69; Watt, *Teşekkül Devri*, s. 86; Hatiboğlu, *Tenkîd Zihniyeti*, s. 41; Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tavârîh-i Hulefâ*, I-IV, İstanbul, 1971, II, s. 425.

¹⁷² Ebû Nuaym, *Hilye*, I, s. 302-305; Bağdâdî, *Mu’cemu’s-Sahâbe*, VIII, s. 2992; en-Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekeriyâ Yahyâ (ö. 676/1277), *Tehzîbu’l-Esmâ ve’l-Luğât*, I-II, Beyrut, ?, I, s. 279-281; Zehebî, *Nübelâ*, III, s. 214; İbn İmâd, I, s. 310-312; Şevkanî, *Darru’s-Sahâbe*, Dimeşk, 1990, s. 436; el-Hüseynî, es-Seyyid Mahmud *Cemheratu’l-Evliyâ*, I-II, Kahire, 1967, II, s. 62.

¹⁷³ İbn Sa’d, IV, s. 112; Halîfe b. Hayyât, s. 213; Belâzurî, *Fütüh*, V, s. 316; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, III, 252; İbn Abdilber, II, s. 609; İbn Kesir, VIII, s. 80.

¹⁷⁴ İbn Sa’d, IV, s. 111; Ahmet b. Hanbel, *Fedâilu’s-Sahâbe*, II, s. 899.

Yezîd'e biat etmeyen Abdullah b. Ömer "Ancak tüm toplum biat ederse ben de bir fert olarak biat edeceğim." demiştir.¹⁷⁵

Hemen belirtelim ki, tarafsızların halife olmak için toplumun tümünün biatını şart koşmaları, onların öncelikle ideal bir toplum özlemi içinde olduklarını, ikinci olarak da tüm toplumun biatını alan halifeyi birlik-beraberliğin garantisi olarak gördüklerini göstermektedir. Ancak tarafsızların "Halife adayına herkes biat etmelidir" şeklindeki biat anlayışında ısrar etmeleri, onların o dönemde gerçekleşmesi mümkün olmayan bir istekte bulunmalarını ifade ediyordu. Zira Müslümanların siyasi gruplara ayrıldığı ve iç çatışmaların yanında kelâmî konularda da derin ihtilafların yaşandığı bir zaman diliminde herkesin aynı adaya biat etmesi düşünülemezdi. Nitekim gerek Râşid Halifeler ve gerekse Emevîler döneminde tüm toplumun biat ettiği hiçbir halife olmamıştır. Sonuçta reel politik durum ve toplumu dikkate almayıp idealist düşünen tarafsızlar da zamanla gerçek hayattaki durumu dikkate almış ve "çoğunluğun" biat ettiği halifelere biat etmek zorunda kalmışlardır.¹⁷⁶

Tarafsızların söz konusu pozisyonlarının üçüncü nedeni, onların toplumun birlik-beraberliğine verdikleri önem ve Müslümanın Müslümanı öldürmesini dine aykırı bulmalarıydı.¹⁷⁷ Örneğin İbn Ömer, toplumun bütünlüğüne zarar vereceğine inandığı Cemel, Kerbelâ ve Mekke isyanlarına katılmamış, bu olayların kahramanlarını ilgili girişimlerinden vazgeçirmeye çalışmış ve kendi akrabalarını da zikredilen çatışmalara girmemeleri için uyarmıştır.¹⁷⁸ Zira o, iç çatışmaları fitne olarak değerlendiriyor, fitneyi ise toplumu parçalayan bir sebep olarak görüyordu.¹⁷⁹ Yine toplumun birlik-beraberliği bozulmasın ya da sağlansın diye İbn Ömer iktidara gelen halifelere biat etmiş¹⁸⁰ ve Hicâz'a tayin edilen tüm valilerin arkasında namazlarını kılmış ve zekatını onlara vermiştir.¹⁸¹ Söz konusu gelişme, tarafsızların idealizmden vazgeçerek zamanla çoğunluğun biatını esas aldıklarını, kısacası hilâfette meşrûiyetin ölçüsü olarak çoğunluğun tercihini görmeye başladıklarını görüyoruz.

¹⁷⁵ Halife b. Hayyât, s. 213; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldan*, V, s. 316; İbn A'sem, III-IV, s. 344; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s. 265.

¹⁷⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîh-i Buhârî*, I-XIII, Beyrut, 1989, XII, s. 241.

¹⁷⁷ İbn Sa'd, IV, s. 111; Ahmet b. Hanbel, *Fedâilu's-Sahâbe*, II, s. 895; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, s. 292-293; Tantavî, s. 434.

¹⁷⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 100; İbnü'l-Esîr, *Üsdu'l-Gâbe*, II, s. 292.

¹⁷⁹ Vekîl, I, s. 236.

¹⁸⁰ İbn Sa'd, IV, s. 112.

¹⁸¹ İbn Sa'd, IV, s. 110; İbn Kesîr, X, s. 5.

Tarafsızların toplumsal bütünlüğü savunmalarının ve bu bağlamda toplumsal çatışmalardan uzak durmalarının kanaatimizce iki önemli nedeni vardı: Birincisi, toplumun parçalanmasının önüne geçmek. İkincisi ise tekfir faaliyetini başlatan, ötekileştirdiklerini öldürmeyi dinin emri olarak gören ve bu düşünceleriyle hem bilgi kirlenmesine neden olan hem de toplumda kaos yaratan Hâricîler'in etkisini azaltmaktı.

Tarafsızlık taraftarlarının ilgili duruş tarzlarının dördüncü nedeni, onların siyasî iç çatışmaları dünyevî amaçlara dönük bir faaliyet olarak görmeleri idi. Örneğin, Osman'ı seçecek altı kişilik heyet içerisinde bulunmuş, Hz. Peygamber'in en yakın sahâbilerinden biri ve aynı zamanda tarafsız grubun ileri gelenlerinden olan Sa'd b. Ebî Vakkâs, dünyevî menfaat için yapıldığına inandığı iktidar kavgalarından uzak durmaya özen göstermiştir.¹⁸² O, iç çatışmalara katılmadığı gibi Talha, Zübeyr ve Hz. Aişe'nin Cemel'e katılma şeklindeki tavırlarını da fitneye sebebiyet vermek olarak değerlendirmiş ve mezkûr şahısların söz konusu tavırlarını yanlış bulduğunu açıkça belirtmiştir.¹⁸³ Yine Muhammed b. Mesleme, Müslümana karşı kılıç kaldıramayacağını söylemiş ve tüm çabalara rağmen iç savaflara iştirak etmemiştir.¹⁸⁴ Tarafsızlardan Üsâme b. Zeyd ise "lâ ilâhe illallâh diyenle asla savaşmam." demiş ve çatışmalar esnasında ilke olarak herhangi bir tarafı desteklememiştir.¹⁸⁵

Dönemin iç çatışmaların amacınının siyasî/dünyevî olduğunu açıkça belirten ve bunu da tasvip etmediğini dile getiren tarafsızlardan birisi de Abdullah b. Ömer'dir. Rivâyet edildiğine göre birisi İbn Ömer'e gelip onun iç çatışmalara aktif olarak katılmasını sağlamak amacıyla "Din, yalnız Allah'ın oluncaya kadar savaşınız (Enfal, 8/39)." âyetini hatırlatmıştır. İbn Ömer ise cevaben "Bizler, din Allah'ın oluncaya kadar savaşık. Sizler ise din başkasının olsun diye savaşıyorsunuz." diyerek, mevcut çatışmaların din için yapılmadığına işaret etmiş ve bu sebeple hiçbir tarafı desteklemeyeceğini belirtmiştir.¹⁸⁶ Başka bir rivâyete göre ise İbn Ömer bahse konu olan kişiye şu cevabı vermiştir: "Âyetteki fitne harbi nedir biliyor musun? Rasûlullah müşriklerle harb ederdi. Müşriklerle savaş, fitnenin izalesi içindir. Dolayısıyla sizin mal-

¹⁸² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 55; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, s. 84; İbn Abdilber, II, s. 609.

¹⁸³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 100; İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-Gâbe*, II, s. 292.

¹⁸⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 55-56; Safedî, V, s. 30; İbn Kesîr, VIII, s. 27.

¹⁸⁵ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, III, s. s9; ed-Dineverî, s. 145.

¹⁸⁶ İbn Sa'd, IV, s. 111; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, s. 292-293.

saltanat için birbirinizle çarpışmanız, din için savaş değildir.”¹⁸⁷ Yine Sıffin Savaşı’ndan önce İbn Ömer’i Hz. Ali safında savaşmaya davet eden birisi “Sen sahâbilerdensin. Seni bize katılmamaya sevk eden sebep nedir?” diye sormuştur. Abdullah b. Ömer ise, meşrû sebepler olmadan Allah’ın Müslümanın kanını dökmeyi yasakladığını gerekçe olarak zikretmiştir.¹⁸⁸ Keza, Emevî-İbn Zübeyr çekişmesi esnasında Nâfi’ b. el-Ezrak taraftarı bir Hâricî, Abdullah b. Ömer’e gelerek “Eğer mü’minlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri diğerine saldırırsa, Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın...(Hucurât, 49/9)” âyetini okumuş ve onu Abdullah b. Zübeyr’i desteklemeye çağırmıştır. İbn Ömer ise gelen kişiye “Bir mü’mini kasten öldürmenin cezası ebediyyen cehennemde kalmaktır.” (Nisâ, 4/93) âyetini hatırlatmış ve yapılan teklifi dinî gerekçelerle reddetmiştir.¹⁸⁹ Kısacası İbn Ömer de diğer tarafsızlar gibi iç çatışmaların dünyevî amaçlar için yapıldığını düşünmüştür. Bu nedenle, kendisi çatışmalara katılmadığı gibi, akrabalarının da iç çekişmelere iştirak etmelerini engellemiştir.¹⁹⁰

Tarafsızların tarafsız davranmalarının beşinci nedeni ise onların hadis-din anlayışları idi. Tarafsızların çoğunun Hicâzlı olduğu ve orada ise genel olarak hadis kültürünün hakim olduğu düşünülürse, belki de bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Yalnız burada dikkatimizi çeken önemli bir husus şudur: Kimi çağdaş araştırmacılar, tarafsızların tarafsız bir tavır takınmalarında fiten (ileride fitne olaylarının yani hilâfet için çatışmaların yaşanacağını bildiren) rivâyetlerinin etkili olduğunu belirtmektedirler.¹⁹¹ Örneğin hadis kitaplarında geniş bir yer tutan bu tür rivâyetlerden bir tanesi şu şekildedir: “Yakında birtakım fitne (iç çatışmalar) olayları meydana gelecektir. Fitneye karışmayan kişi, fitneye karışmak üzere ayakta durandan daha hayırlıdır. O hengamede ayakta duran, fitneye doğru yürüyenden, yürüyen ise koşandan daha hayırlıdır. Kim o fitnenin başında durursa, fitneler onu yıkar, kim fitne zamanında bir sığınak bulursa oraya sığınsın.”¹⁹²

¹⁸⁷ Aynî, Bedruddin Mahmud b. Ahmed (ö. 855/1451), *Umdetu’l Kârî li Şerhi Sahîh-i Buhârî*, I-XI, İstanbul, 1890, VIII, s. 627-628.

¹⁸⁸ Ebû Nuaym *Hilye*, I, s. 292-293; Tantavî, s. 434.

¹⁸⁹ Aynî, VIII, s. 627-628.

¹⁹⁰ Bkz. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, s.106; İbn Kesîr, VIII, s. 216-218.

¹⁹¹ Bkz. Demicî, Süleyman, *İslâm’da Devlet Başkanlığı*, (çev.: İ. Cücük), İstanbul, 1996, s. 466; es-Salih, 111.

¹⁹² Buhârî, Fiten/9; Müslîm, Fiten/3; Tirmizî, Fiten/29,33; Bâkılanî, s. 234.

Hemen belirtelim ki, muteber kaynaklarda fitne olayları ve bu olaylar karşısında tarafsızların tavırları anlatılırken bu tür rivâyetler geçmemektedir. Kanaatimizce fiten rivâyetleri, ilk dönemde yaşanmış olumsuz bazı hadiseleri meşrûlaştırmak, taraflardan herhangi birini haklı ya da haksız göstermek ve Müslümanları muhtemel iç çekişmeler konusunda uyarmak amacıyla daha sonraki dönemlerde uydurulmuştur. Zira fitneyle ilgili zikrettiğimiz rivâyet ve benzerleri gerçek olsaydı – elbetteki Hz. Peygamber kendi dönemindeki yaşanmış bazı olaylardan yola çıkarak, Müslümanların birlik-beraberliğini muhafaza etmek ve sonradan gelecek Müslümanları uyarmak amacıyla fitneyle ilgili sözler sarfetmiştir- ve iç çatışmalar döneminde bunlar bilinseydi, dönemin Müslümanlarının birbirlerini öldürmeleri mümkün olmazdı diye düşünüyoruz. Ayrıca fiten rivâyetlerinin önemli bir kısmı, ileride meydana gelecek olaylara (Cemel, Sıffîn, Kerbelâ...) göre formatlanmış izlenimini uyandırmaktadır.

Tespit ettiğimiz kadarıyla tarafsızlar duruşlarını şu hadisle izah etmeye çalışmışlardır:¹⁹³ “Bir mü’minin diğer mü’mini haksız yere öldürmesi haramdır.”¹⁹⁴ Kısacası tarafsızlar, Müslümanın Müslümana silah çekmesini İslâm şeriatına aykırı bulmuşlar ve çatışmada hem ölen hem de öldürenin cehennemlik olduğuna inanmışlardır.¹⁹⁵ Aslında tarafsızların söz konusu dinî argümanlarının temel dayanağı Kur’ân ve Hadis’tir diyebiliriz. Örneğin Kur’ân’ın Nisâ Sûresi’nin 93. âyetinde “Bir mü’mini kasten öldürmenin cezasının ebedî cehennem olduğu” zikredilmektedir. Aynı şekilde târih ve hadis kitaplarında belirtildiğine göre Hz. Peygamber Veda Hutbesin’de, Müslümanın canı ve malına zarar vermenin haram olduğunu söylemiştir.¹⁹⁶ Dolayısıyla tarafsızlık taraftarlarının söz konusu hareket tarzlarının en önemli nedeni, onların din anlayışları idi diyebiliriz.

Sonuç

İslâm Târihinde Cemel, Sıffîn ve Kerbelâ gibi iç çatışmaların yaşanması, söz konusu dönemde sosyal ve siyasal olarak mevcut toplumun

¹⁹³ İbn Sa’d, IV, s. 111; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, s. 55-56; Dineverî, s. 145; Belâzurî, *Ensâbu’l-Eşraf*, II, s. 9; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, s. 292-293; Safedî, V, s. 30; Zehebî, *Nübelâ*, II, s. 504-506; Tantavî, s. 34.

¹⁹⁴ Dârimî, *Siyer*/77; Buhârî, *Fiten*/10; Müslîm, *Fiten*/4; l-Vekî, Muhammed b. Halef b. Hayyân (ö. 306/918), *Ahbârü’l-Kudât*, I-III, Beyrut, ?, II, s. 24; Aynî, XI, s. 345; İbn Hişâm, IV, s. 250-251; İbn Mâce, s. 1311.

¹⁹⁵ Hatiboğlu, *İslâmî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1962, s. 45.

¹⁹⁶ İbn Hişâm, IV, 250-251; Buhârî, *Fiten*/10; Müslîm, *Fiten*/4.

temel taşlarının yerinden oynatılmaya başladığına işaret etmektedir. Beklenmedik siyasal krizlerin vuku bulması da bu durumun gerçekliğini göstermektedir. Zikredilen siyasal ve sosyal krizlerin en önemli nedenlerinin başında ise, bazı siyasî grupların iktidarı ele geçirme sürecinde İslâm'ın siyaset için belirlediği şûra, işi ehline verme ve adalet gibi temel prensipleri nazar-ı dikkate almamış olmaları gelmektedir. Zira kimin, ne zaman, nasıl ve neye göre hilâfete geleceğine ilişkin örnek uygulamalar Dört Halife Dönemi'nde mevcuttu. Râşid Halifeler Dönemi'ndeki teamüller bir referans olarak mevcut iken, dönemin iktidar mücadelesinde zikredilen teamüller yerine güç esas alınmıştır.

Toplumda önemli konumları bulunan Abdullah b. Ömer, Üsâme b. Zeyd, Muhammed b. Mesleme, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Ebû Saîd el-Hudrî gibi çok sayıdaki sahâbî ve tâbiîn, silahlı iç çatışmalar karşısında tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir. Çünkü tarafsızlar, çarpışanların bir kısmının nihâî amaçlarının siyasî-dünyevî olduğunu düşünüyordular.

Tarafsızların tarafsızlıkları, çarpışan iki siyasî grubu eşit ya da aynı derecede haklı görme anlamında değildi. Bahse konu olan tarafsızlık, iktidar mücadelesinde silahlı çatışmayı yöntem olarak seçen ve birbirlerini öldüren taraflardan uzak durma ya da bunlardan herhangi birisini desteklememe anlamındaydı. Zira tarafsızlar, Müslümanın Müslümanı öldürmesini dine aykırı bir fiil olarak görüyorlardı. Bu bağlamda tarafsızların duruşları, çarpışan tarafların zihniyetlerini paylaşıp-paylaşmamayla ilgili olmayıp, iktidar yolunda takip edilen yöntemi tasvip etmemeye ilgili bir üslûptu.

Tarafsızların iç çatışmalara iştirak etmemelerinde genel olarak şu sebepler etkili olmuştur: Bunların bir kısmının siyasete sıcak bakmama-ları, mevcut iç siyasî çekişmeleri dünyevî amaçlara dönük olarak görmeleri, toplumsal bütünlüğe verdikleri önem ve bazı âyet-hadisleri esas alarak Müslümanın Müslümanı öldürmesini İslâm'a aykırı bulmalarıydı.

Tarafsızların "Müslümanın Müslümanı öldürmesini tasvip etmemeleri" ve bunu sık sık dile getirmeleri, aslında dine uygun bir tavidir. Ancak tarafsızlardan bir kısmı önemli gelişmelerin yaşandığı bir zaman diliminde toplumdan uzak bir hayat yaşamayı tercih etmiş, bir kısmı ise taraflardan herhangi birisini desteklememeyi çözüm olarak görmüş ve haksız olan tarafı uyarma ya da onların karşısında durmayı gerekli görmemiştir. Bu ise, iktidar mücadelesinde haksız tarafın bile kendisini hilâfete hak sâhibi olarak görmesine ve iktidarı elde etmede gücün meşrûiyet ölçüsü olarak algılanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla tarafsızların bir ara formül olarak gördükleri tarafsızlık siyaseti, döne-

min iç siyasî çatışmalarını engellemede ya da toplumsal bütünlüğü sağlamada nihâî bir çözüm olmamıştır.